

KONYA İLE SİLLE ARASINDA AKMANASTIR

Manâkib al-‘arîfin’deki Deyr-i Eflâtun

SEMAVÎ EYİCE

Bugünkü durumuna göre kısa bir tasvirini yapmağa çalışacağımız Akmanastır, ilim âlemince henüz tanınmayan yeni bir eser değildir. Konya yakınında Hagios Khariton manastırı olarak ilim âlemi burasını uzun zamandır bilmektedir. Tarihçesi, Türk folklorundaki yeri ve bilhassa kitabelerinin çok etraflı surette tanınmasına karşılık, bu eski Bizans manastırı kalıntısı şimdiye kadar arkeolojik bakımdan incelenmemiş ve tatmin edici şekilde tanıtılmamıştır. Biz bu küçük araştırmamız ile işte bu eksikliği gidermeğe çalışacağız.

I

Hakkında bilinenler

Akmanastır’dan ilk bahseden, şimdiki halde bildiğimize göre Danimarkalı Carsten Niebuhr (1733—1815) dur. 1766 yılının Aralık ayında ziyaret ettiği bu manastırı bir kaç cümle ile tasvir eder: «Konya yakınında bir dağda hâlâ meskûn ve kilisesi ile muhtelif höcreleri kayadan oyulmuş bir Rum manastırına rastlanır. Burada, üzerlerinde kitabeler olan birçok taş dikkatimi çekti. Bunların altında müstesna derecede ilgi çekici şahısların gömülü olup olmadıklarını sorduğumda, bana 1860 yılında ölmüş bir Mikhael Komnenos’un mezarını gösterdiler»¹. Bu kısa not, mezartaşındaki tarih hususunda hatalı olmakla beraber, diğer bilgiler bakımından doğrudur. Geçen yüzyılın başlarında buradan bahseden diğer bir şahıs ise, bir müddet Konya metropoliti olan ve 1813-1819 yılları arasında İstanbul Patrikliği makamını işgal eden, IV. Kyrillos (1750-1821) dur. Viyana’da yayınladığı Orta Anadolu haritasında Akmanastırı gösterdiği gibi², üç yıl sonra

¹ C. Niebuhr, *Reisebeschreibung nach Arabien und andern umliegenden Ländern*, Kopenhagen—Hamburg 1774-1837, III, s. 119.

² Kyrillos, Πίναξ τῆς Ἀρχισατραπίας ἰκονίου, Viyana 1812. Bu haritanın bir reproduksiyonu için kar. H. Kiepert, *Memoir über die Construction der Karte von Kleina-*

basılan Konya ve civarı hakkındaki kitabında bu manastır ile burada bulunan kitabeler hakkında etraflı bilgi verir.

Kyrillos bu manastırı şu surette anlatır: «Sylata (Sille) civarındaki bazı tepeler arasındaki bir yamaçta, Sylata (Sille) nın bir saat doğusunda, Konyanın bir saat batısında, etrafını çeviren beyaz taşlı dağlardan dolayı türkçede Ak Manastır olarak adlandırılan Hagios Khariton manastırı vardır ki Hagios Khariton tarafından kurulmuştur. Manastırın Mağara Meryemine ithaf edilmiş bir kilisesi vardır. Geniş ve mağara gibi kayaya oyulmuştur, bütün hücreler ve şapelleri de aynı şekilde oyulmuştur. Bu şapellerin sayıları 6 veya 7 tanedir. Kilisenin kapısı güneydedir. Dışarıda toprak seviyesinin altında Kutsal Kuyu bulunur. Khariton bu suyu bir mucize neticesi kayadan fışkırtmıştır. Manastırın önünde bağlar bahçeler vardır»³. Kyrillos ayrıca, burada görülen kitabelerin hatalı olarak kopyalarını da vermiştir.

Kappadokya'ya dair bir kitap yazmış olan N.S. Rizos, Kyrillos'un bu yayınından geniş ölçüde faydalanarak, onun zaten pek doğru olmıyan kitabe kopyalarını kontrolsuzca tekrarlamıştır⁴. Aynı kitabeler ile J.R.S. Sterrett de meşgul olmuş bunlardan ikisinin hatalı kopyalarını yayınlamıştır⁵. Akmanastır veya Hagios Khariton (St. Chariton) manastırı olarak bilinen bu binanın kitabeleri arasında bir tanesi, tarihî bir şahsiyete ait olması bakımından daha o vakit özel bir ilgi uyandırmış ve Sterrett'in yayını ile bu ilgi artmıştır. Nitekim pek az sonra F. Cumont, bu kitabeyi Konya'da yaşayan Dr. Diamantides'den elde ettiği bir kopyanın yardımı ile yeniden işlemiş ve hakkında ilk etraflı, hâşiyeli yayını yapmıştır⁶. Cumont'un tesbit ettiği göre kitabe 6086=1297/98 tarihli olup, 1 kasım 1297 de mülteci olarak yaşadığı Konya'da ölen Bizans asıllı bir Mikhael Komnenos'un mezar

sien und Türkisch-Armenien, Berlin 1845, kısmen reproduksiyonu için bk. F. Sarre, *Reise in Kleinasien—Sommer 1895, Forschungen zur Seldjukischen Kunst und Geographie des Landes*, Berlin 1895. s. 185 v.d. Kyrillos hak.' bk. M. I. Gedeon, *Πατριαρχικοί πίνακες*, İstanbul (1888 ?), s. 683-84, G.D. Cobham, *The Patriarchs of Constantinople*, Cambridge 1911.

³ Kyrillos, *Περιγραφή της 'Αρχισατραπείας Ικονίου*, İstanbul 1815; 45-47; manastır ile ilgili kısa bir tasvirin tercümesi için kşr. Hasluck, *aşağıda not 11 deki yerde*, II, s. 380.

⁴ N. S. Rizos. *Καππαδοκικά*, İstanbul 1856.

⁵ J. R. S. Sterrett, *An epigraphical Journey in Asia Minor, Papers of the Am. Sch. of Class. Studies at Athens*, II, 1883 84, (baskı: 1888 Boston), S. 210, Nr. 210, 219, Nr. 243.

⁶ F. Cumont, *Note sur une inscription d'Iconium, Byzant. Zeitschrift*, IV (1895) S. 99-105; S. N. Diamantides, tarafından *Hellenikos Phil. Syllogos*, XVII (parartema) 1886, s. 174, no. 34 de de bu kitabe yayınlanmıştır.

taşıdır. Cumont, Trabzon Komnenos'larına mensub olduğunu zannettiği Mikhael'in ne münasebetle Konya'da yaşadığını araştırmış ve bir âile şeceresi de tanzime çalışarak Bizans İmparatoru I. Andronikos Komnenos (1183-1185) un torunu Trabzon prensi Alexios (1204-1222)un ikinci oğlu İoannes Axoukhos (1238)un, bu Mikhael'in dedesi olduğunu ileri sürmüştür. Halbuki aşağıda da görüleceği üzere başkaları, bu Mikhael'e daha farklı bir şecere tanzim etmekte ve onu Bizans hanedan ailesi ile bağlantısını başka yollardan ortaya koymağa çalışmaktadırlar. Bu arada mezartaşı üzerindeki kitabenin ölünün adını veren kısmında bir has adın okunuşunda karşılaşılan güçlük, hayli geniş tahminler ortaya atılmasına ve değişik hipotezlere yol açmıştır. Akmanastır kompleksi ve kitabeleri, artık devamlı merak uyandırmış ve biribiri arkasından bunlar hakkında yayınlar yapılmıştır. M. Levidis, Kappadokyadaki kaya manastırlarına dair kitabında buradan bahsettiği gibi⁷, Sir W.M. Ramsay de buranın kısa bir tasvirini yaparak, Türkler tarafından da saygı gören bu manastırın o sırada metrük fakat binaların henüz sağlam olduğunu, ortodoksların Khariton'un yortu günü olan 28 Eylülde burasını ziyaret ettiklerini, kompleksin içinde ayrıca küçük bir de cami bulunduğunu bildirir⁸. Hıristiyan devri arkeolojisi bakımından Anadolu'yu vaktiyle en iyi tanıyanlardan olan Ramsay, ertesi yıl basılan diğer bir kitabında burası hakkında daha etraflı bilgi verir. Ramsay manastırdan şu satırlar ile bahseder: «Bu manastır, şehrin beş mil kadar kuzey-batısında ve St. Philip (Takali Dagh=doğrusu: Takkeli dağ) dağının hemen dibinde, kayalık dar bir vâdi içindedir... St. Chariton manastırı vâdinin kuzey tarafındaki dik bir uçurumun altında olup, Müslümanlarca da kutsal tanınmaktadır. Ortasında bir mescid bulunmaktadır. Mevlevî dervişlerinin başı olan Çelebi Efendi, her yıl buraya zeytinyağı vakfeder. Türklerin bu saygısının sebebini bildiren efsane, *Pauline and other studies*, adlı kitabımın s. 188 de anlatılmıştır. Fakat efsanenin en iyi versiyonuna göre, ilk Çelebi Efendilerden birinin veya doğrudan doğruya tarikatın kurucusu Celâleddin'in kendi oğlu, bu uçurumdan düşerken, bu aziz tarafından kurtarılmıştır. Aziz Khariton hakikaten yaşamış bir şahsiyettir, fakat onun hakkında günümüze kadar gelebilen biyografya bilgileri

⁷ M. Levidis, *Αί έν μονολίθοις μοναί της Καππαδοκίας και Λυκαονίας*, İstanbul 1899. s. 156-158, Levidis'e göre burada 1896 da iki mağara şapeli keşfedilmiş ise de bunların duvarlarını süsleyen resimleri tamir bahanesi ile daha o vakit kaldırılmıştır.

⁸ W. M. Ramsay, *Pauline and other studies in early christian history*, London 1906, s. 188.

(kşr. *Acta Sanctorum*, 28 Eylül, s. 575) tamamen efsaneleşmiş halde-
dir. Bunlardan elde edilebilen yegâne müsbet bilgiler, Konya'da doğ-
muş olduğu ve Kudüs yakınında şöhretli bir manastır kurduğudur. ,
Birçoklarının iddiasına göre Aurelianus zamanda (M.S. 272 e doğru)
ölmüştür ki, imkânsızdır. Başkasına göre ise Iulianus devrinde (M.S.
363/5 de) ölmüştür ki, akla daha yatkındır. Manastırdaki Türk camii-
nin yanında, Meryem, Aziz Sava ve Amphilokios adlarına sunaklar
vardır. Bunlardan sonuncusu Konya'da özel bir saygı görüyordu,
diğeri Sava'nın ise, yine Filistin'de bir manastırın kurucusu olduğu
bilinir. Sonraları Khariton ile hâtraları bu manastırda birleşmiştir»⁹.

Akmanastır, F.W. Hasluck (1878-1920) tarafından da bu sıralarda
incelenmiş ve buradaki kitabeler hakkındaki müşahedeleri makale
halinde yayınladıktan¹⁰ sonra, ölümünden sonra basılan büyük kitabında
da pek az ilâve ile tekrarlanmıştır¹¹. Yalnız makale ile basılan fotoğ-
raf ise kitapda yoktur. Ancak, şu cümleden anlaşıldığına göre: «Kon-
ya yakınındaki Hagios Khariton manastırına ait burada yayınlanan
aşağıdaki kitabeler, Patrik Kyrillos'un Konya vilâyeti hakkındaki son
derece nâdir olan ve Atina'da Arkeoloji Kurumu'nun bir nusha-
sına sahip bulunduğu risaledeki metinlerin yardımı ile işlenmiş-
tir», Hasluck bu kitabeleri bizzat görememiştir. Hasluck, Ram-
say'i tamamlayan bazı bilgiler vermekle beraber, manastırın sarih
bir tasvirini yapmamış, daha fazla, bu manastırın Türk folklorundaki
yeri üzerinde durmuştur: «Konya'nın bir saat kadar kuzey istikametinde
uzağındaki kayalık bir boğaz içinde Hagios Khariton Rum manastırı
bulunmaktadır. Manastır üç tarafından duvarlar ile sınırlanmış dör-
düncü tarafında ise dik bir yar vardır. Bu sahanın içinde tamamen
veya kısmen kayaya oyulmuş üç kilise bulunmaktadır. Bunların yanında
yapısı bu kiliselere benzeyen bir de mescid vardır. Bu küçük cami,
basit ve mütevâzi, kaya içine oyulmuş sade bir mihraba sahip
dikdörtgen biçimli bir namaz yerinden ibarettir. Manastıra bakan
hıristiyanlar burada mevcudiyetini bir efsane ile izah ederler: Celâl-
eddin'in oğlu, manastırın üstündeki yardan düşerken, esrarengiz bir
ihtiyar tarafından bir zarar görmeksizin yere indirilmiştir. Sonraları,
kilisedeki bir resmin vasıtasıyla bu ihtiyar, Hagios Khariton olarak
teşhis olunmuştur. Bu mucize, hâlâ Celâleddin'in halefleri—Mevlevi

⁹ W. M. Ramsay, *The cities of St. Paul*, Oxford 1907, s. 375-376.

¹⁰ F. W. Hasluck, *Christianity and Islam under the Sultans of Konia*, *An. of the Brit. School at Athens*, XIX (1912/13) s. 191-197.

¹¹ F. W. Hasluck, *Christianity and Islam under the Sultans*, Oxford 1920, I. s. 56, 36, 372. v.d.

tarikatının başı daima kurucunun ahfadındandır-tarafından her yıl gönderilen zeytinyağı ile kutlanmakta olup, ayrıca, kendisi yılda bir geceyi, buradaki mescid'de ibadet ile geçirmektedir. Hıristiyan rivayeti Aziz Khariton'un bu mucizesi yüzünden Celâleddin'i en azından yarı yarıya Hıristiyanlığı kabullendiğini iddia etmektedir. Halbuki diğer taraftan Mevlevîlerin rivayeti ise, Khariton manastırı Başrahibinin, Celâleddin'in mucizelerinden dolayı onun felsefesine geçtiğini ileri sürmektedir. Ayrıca şu da ilgi çekicidir ki Aziz Khariton manastırı, Mevlevîlerin kutsal yazılarında Platon'un manastırı adı altında zikredilmektedir. Tabii burada "kutsal yazıdan" kast edilen Eflâkî'nin *Menakıb*'idir.

F.W. Hasluck, ayrıca bu manastırdaki kitabeler ile de meşgul olarak bunları yeniden okumuştur¹². Bu makalesinde Kyrillos'un metinlerine göre Hasluck tarafından tesbit olunan kitabeler beş tanedir. Sterrett'in evvelce bildirdiği altıncı kitabeyi Hasluck bulamamıştır. Kitabeler şunlardır : (tercümeleri Prof Dr. Z. Taşlıklıoğlu tarafından yapılmıştır):

I. Kilisenin esas kapısının dış tarafında kuruluş kitabesi :

Μεγάλη ἐστὶν ἡ δόξα τοῦ οἴκου τούτου ἢ
ἐσχάτη ὑπὲρ τὴν πρώτην. πόνημα Μάρκου
μοναχοῦ. ἐν ἔτει ,σφος, ἰνδικτιῶνος εβδόμης.

«Bu evin (yani kilisenin) hudutsuz şöhreti öncekinden daha büyüktür, bu, keşiş Markos'un işidir, 6576 yılı, 7. *indiktion*'u (= 1067)».

Buradaki tarih dünyanın kuruluşuna göre 6576 nın yedinci *indiktion*'u dur ki, 1067 yılına tekabül eder. Hasluck kaydı ihtiyatla, bu manastırın, Filistin'de Kudüs yakınındaki Khariton'un Arap istilâsı ile kaçan keşişleri tarafından kurulmuş olabileceğini çok ihtiyatlı bir ifade ile bir ihtimal olarak ileri sürer. Fakat Markos adında bir keşiş tarafından genişletildiği kitabeden anlaşılan bu manastırın daha önceki geçmişi meçhul kalmaktadır.

II. Aynı kapının iç tarafında ikinci ihya kitabesi :

Τίνος τὸ ἔργον; τὸ γράμμα οὐ λέγω, θεὸς γὰρ οἶδεν ὁ ἐρευνῶν καρδίας,
ἀνεκαινίσθη, καὶ καλλιεργήθη ὁ πάνσεπτος Ναὸς τῆς ὑπεραγίας Δεσποίνης

¹² F. W. Hasluck, *ay. kitapla*, II, s. 379-383 de *The inscriptions of S. Chariton* adlı bölüm. Hasluck 1913 de Konya'yı ziyaret etmiş olmakla beraber, yazısının başındaki cümleden bu manastırı bizzat görmediği sezilmektedir. Tarihlerin milâdî'ye çevrilişinde bir fark meydana gelmektedir. Biz burada Hasluck'un tarihlerini esas aldık.

ἡμῶν Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας, τῆς ἐπιλεγομένης Σπηλαιωτίσσης, πατριαρχούντος τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου κυροῦ Γρηγορίου, καὶ ἐπὶ Βασιλείου τοῦ εὐσεβεστάτου Βασιλέως καὶ Αὐτοκράτορος Ῥωμαίων κυροῦ Ἀνδρονίκου, ἐν ταῖς ἡμέραις Βασιλευόντος μεγαλογένους Μεγάλου Σουλτάν Μαχσοῦτι τοῦ Καϊκαούση καὶ Αὐθέντου ἡμῶν, ἐτους ,ςψςζ, ἰνδικτ. β. ὑπόμνημα Ματθαίου ἱερομονάχου καὶ τάχα Ἡγουμένου.

«Bu eser kimindir? Adını vermiyorum çünkü insan kaltini okuyan Tanrı onu tanır. Aziz, Ebedî ve Ulu Tanrı anası bakiremiz Mağara Meryemi'nin mukaddes tapınağı, İmparator Andronikos'un hükümdarlığı zamanında Patrik Gregorios'un hizmet ettiği yıllarda işte tamir edildi ve güzelleştirildi ki bu yıllarda Keykâvus'un oğlu Efendimiz büyük Sultan Mes'ud saltanat sürmekteydi. Abide keşiş Mattneos'un ve belki de higumenos'un eseridir. 6797, 2. *indiktion'u* (= 1289)».

Tarih 6797 yılının 2. *indiktion'un* karşılığı 1288/9 yılıdır. Bu sırada Konya ve çevresi Selçuklu Sultanlığının sınırları içindedir. Kitabede, Bizans İmparatoru II. Andronikos Palaiologos (1282-1328) ile Selçuklu Sultanı Gıyaseddin Mes'ud II (aralıklı olarak: 1283-1304) nin adları dikkati çeker. Burada adı görülen Patrik II. Gregorios ise 1283-1289 yılları arasında bu makamı işgal etmiştir. Selçuklu Sultanı, Mes'ud II nin adının, bu kilisenin tamir kitabesinde olduğu gibi, Orta Anadolu'nun başka bir yerindeki diğer bir ziyaretgâh-kilisesinde de zikredilmiş olduğuna aşağıda işaret edeceğiz.

III. Aynı kapınının dışında sağda duvara bitişik bir Başrahibin (ikinci bâni) mezartaşı :

*Ἐνθαδε κεῖται τῶν Μοναστῶν τὸ κλέος, ἀειμνήστου κτίτορος κύρου Ματθαίου, καὶ καθηγουμένου τε τῆς μονῆς ταύτης. ἐν ἔτει ,ςως, ἰνδικτιῶνος ια'. Νοεμβρίου α'.

«Burada keşişlerin meşhuru, sonsuz hürmete lâyik kurucu ve ruhanî başkan Mattheos yatmaktadır, Burada hem yol gösterici, hem bu manastırın ünü yatmaktadır 6806, 11. *indiktion'u*, Kasım 1 (= 1298)».

6806 yılının I. *indiktion'u* 1298 e aittir. Burada κτίτωρ (= bâni) kelimesi var ise de, bu *kurucu* nun sadece ihya eden veya bir tamir yaptıran olduğu kolaylıkla anlaşılır. Bu şahıs herhalde II. no. lu kitabedeki tamiri yaptıran ile aynıdır.

IV. Kilisenin dışında Mikhael Emir Arslanes'in mezarı :

Kilisenin dışında kapının karşısında Batı cihetinde zeminde bir mezar vardır. Bunun üzerinde bir sanduka biçimindeki lâhid üzerinde meşhur kitabe bulunmaktadır. Hasluck bunu noksan bir şekilde kayd eder :

Ἐνταῦθα κεῖται πορφυρογεννητῶν γόνος Μιχαὴλ Ἀμιρασλάνης, ἕγγων τοῦ πανευγενεστάτου δισηγγόνου τῶν ἀθλίμων πορφυρογεννητῶν Βασιλέων κυρίου Ἰωάννου Κομνηνοῦ ἐν ἔτει ,ζως, ἰνδικτ. ια΄ μηνι. Νοεμ. α΄.

«Burada Porphyrogenetos'ların ahfadı, erguvan içinde doğmuş ünlü imparatorların sülâlesinden çok asil İoannes Komnenos'un oğlu Mikhael Emir Arslanes (?) yatmaktadır, 6806, 11. *Indiktion* u, 1. Kasım, (= 1297)».

Selçuklu lâhidleri tipinde bir sanduka üzerinde işlenmiş olan bu kitabe, 6086 yani 1297 yılında ölen Mikhael Komnenos'un mezartaşıdır. Cumont ve Wittek tarafından iki ayrı şeceresi tertiplenen bu Mikhael Emir Arslanes hakkında düşüncelerimiz yazımızın sonunda belirtilecektir. (bk. s. 157-158) Fakat eksik kopyaya göre yapılan bu tercüme noksandır. Wittek, kitabeyi daha tam şekli ile yayınlamıştır ki, tercümesi aşağıdadır (bk. s. 143).

V. Dışarıda başka bir mezar taşı :

Kilisenin sol kanadında, kuzey kapısı yanında dışarıda başka bir lâhid üzerinde diğer bir kitabe daha vardır :

Ἐνταῦθα κεῖται εὐγενεστάτων εἰκῶν, καθαρὸν τε λέγω τοῦ μακαρίτου, εἰκῶν δὲ τρισμάκαρος ἸΑΧη παγκάλου υἱοῦ δὲ πανευγενοῦς.

«Burada pek asil kişilerden en mutlu hatta pek ulu zatın oğlu Akhi yatmaktadır».

Üzerinde tarih ve isim bulunmayan bu mezarın kime ait olduğu hakkında Hasluck herhangi bir tefsir yapmamıştır¹³.

VI. Kayıp (?) bir kitabe :

Nihayet son kitabeyi Hasluck bulamamıştır. Kopyası yalnız Diamantides'in kopyasına göre Sterrett tarafından yerilen bu kitabeyi okumağa ve metninden bir mana çıkarmağa imkân görülemedi. Fakat Sterrett'in anlaşılmasız kitabesi ile aynı olduğuna ihtimal verilen 1301

¹³ Türk tasavvuf tarihinde çok büyük önemi olan Ahi adının ἸΑΧη şekli ile bir hıristiyan mezartaşında bulunuşu ilgi çekicidir. Bizans'da bu kelimenin kullanılışı hakkında bk. G. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, Berlin 1958², II, s. 81 (bibliyografya ile olmakla beraber Türk yayınları noksandır).

tarihli bir mezartaşı sonra Sille'ye götürülmüş oradan da Konya müzesine getirilmiştir. Bu taşın aşağıda ayrıca bahsedilecektir. (bk. s. 154)

N. Bees 16-17. yüzyıllarda yazılmış ve Sina manastırına ait bir elyazmada, *Kodex Sinaiticus Graecus 508 (976)* da bulduğu notlar ile bu manastırın tarihçesine yeni ışık tutmuştur. Bees'in bulduğu iki kitabe kopyası yukarıdaki I ve II numaralı kitabelerdir. Yazar bu kitabında bu kitabelerin yardımı ile, Bizans sanatı, Bizans tarihi, Türk tarihi ve Bizans-Türk münasebetleri hakkında zengin dipnotlar ile süslü uzun sayfeler doldurmuştur. Bees, Hagios Khariton veya Akmanastır denilen kompleksi hiçbir zaman bizzat görmemiştir. Burasını gençliğinde incelemiş ve notlar almış olan Kayseri'li Kechagliopoulos'un bilgilerine dayanmak suretiyle çok etraflı hipotezler kurmuştur. Bu şahsın verdiği bilgiler arasında en önemlisi, buradaki kilisenin duvarlarında görmüş olduğu fresko *cyclus*'larıdır. Hangi devre ait oldukları bilinmeden, rivayete müstenit bilgiler ile Bees'in buradaki sahneler hakkında Bizans resim sanatına dair uzun bahisler meydana getirmesi ilmi metod bakımından muhakkak ki hayret vericidir¹⁴. Bu manastıra âit kitabe kopyaları Fedor Uspenskij ve V. Beneşeviç tarafından yayınlanan (Petrograd 1911) Sina manastırına âit bir *Kodex*'de bulunmuş ve Bees, bu münasebetle, burası hakkındaki çok uzun, tahminler ile dolu kitabını yazmıştır. Fakat en garip olan husus şudur ki, Bees'in burada resimlerinden rivayete dayanarak bahsetmesine karşılık mevcut kaya kiliselerinde evvelce duvar resim olduğunu gösterecek tek iz yoktur. Bees, bir ara zihninde beliren şüpheleri itiraf ile, bir ilim adamının bu tesisleri etraflı surette incelemesi lüzumuna da işareten kendisini alamaz.

Yıllarca sonra¹⁵, bu manastırla doğrudan doğruya değil; fakat buradaki IV numaralı, prens torunu Mikhael Komnenos'a ait mezartaşı ile orientalist ve turkolog P. Wittek meşgul olmuş ve *Byzantion*'da

¹⁴ N. Bees, *Die Inschriftenaufzeichnung des Kodex Sinaiticus graecus 508 (976) und die Maria-Spiläotissa-Klosterkirche bei Sille (Lykaonien) mit Exkursen zur Geschichte der Seldschuken-Türken* (= Texte und Forschungen zur Byzantinisch-Neugriechischen Philologie, I) Berlin 1922. Oldukça etraflı bir özeti için bk. H. Sköld, *Byzant. Neug. Jho.*, IV (1923) 416-418. Başlığında da anlaşılacağı gibi, Selçuklu tarihi hakkında da içinde notlar bulunan bu küçük kitabı, bütün araştırmalarımıza rağmen İstanbul hiçbir kütüphanesinde bulmak kabil olmamıştır. Ankara'da Milli kütüphane kanalı ile Almanya'dan getirttiğimiz mikrofilm ise, tasavvur edilemeyecek derecede kötü çekilmiş olduğundan zorlukla istifade edebildik.

¹⁵ H. Grégoire, *Notes épigraphiques II, Revue de l'Inst. Belge*. n.s. LII (1909) s. 12-17, de Cumont'un *arslanes* okuyuşunu red ile 'Αράνης şeklini teklif ile Mikhael'i *Emir d'Arané* olarak kabul etmek istemiştir ki, Wittek bu hipotezi üç noktadan dayanasız bulur. Zira tarihte Arane emirliği adı ile bilinen bir yer yoktur.

yayınlanan uzun bir makalesinde, bu kitabeyi Hasluck ve başkalarına nazaran daha tam olarak şöyle okumuştur :

(1.) Ἐνταῦθα κεῖται πορφυρογεννήτων γόνος Μιχαὴλ ἀμηᾶς ὠλάνης ἔγκον τοῦ (2) πανευγενεστάτου δισεγκόνου τῶν ἀοιδήμων πορφυρογεννήτων βασιλέων κυροῦ Ἰω (άννου) Κομνηνοῦ τοῦ (3) Μαυροζώμη υἱὸς δὲ τοῦ ταπεινοῦ Ἰω (άννου) τοῦ Κομνηνοῦ, ἐν ἔτη ,ςως', (ἰνδικτιῶνος) ιά, μηνί Νοεμβρίῳ α'.

«Burada Porphyrogennetos'ların ahfadı, erguvan içinde doğmuş ünlü İmparatorların sülâlesinden, çok asil Bey İoannes Komnenos-Mavrozomes'in torunu, hakir İoannes Komnenos'un oğlu Mikhael Amiras olanes (?) yatmaktadır, 6806, 11. indiktion'u, 1. Kasım (— 1297)».

Wittek bu makalesinde bu kitabedeki ΑΜΗΡΑΣΛ'ΑΝΕΣ kelimesini Ἄμηρᾶς ὠλάνης şeklinde tefsir ederek bunun *Amiras olanis* yâni *Emir oğlu (Jeune fils d'émir)* şeklinde anlamının doğru olacağını ileri sürerken, Akmanastır'da gömülü olan şahsın bir şeceresini tanzime de çalışmıştır¹⁶. Wittek, kitabenin ifadesinden Mikhael'in öldüğünde çok genç yaşta hatta bir çocuk olabileceğini iddia ile, babasının o sırada rahip olduğunu, dedesi Porphyrogennetos'ların sülâlesinden asil İoannes Komnenos-Mavrozomes'in de henüz sağ olduğu neticesine varmıştır. Selçuklu hizmetinde bulunan bir İoannes Mavrozomes'in adı İbni Bibi' de de görülür. Wittek, kitabedeki Mikhael'in dedesi İoannes'in, Mendere vâdisinde bir beylik kuran Mikhael Komnenos (Komnenos'lardan Sebastokrator İoannes'in gayrimeşru oğlu) ile Selçuklulara kız veren Manuel Mavrozomes'in bir kızından doğmuş olduğu neticesine varır. Bu hipotezin doğruluk derecesi ayrıca halli gereken bir mesele olmakla beraber bu kitabe 13. yüzyılda bu aileden rahip olmuş Selçuklu hizmetindeki bir Bizanslının, Akmanastırda yaşadığını ve genç yaşında ölen oğlunu da buraya gömdürdüğünü isbat etmektedir. Aynı dergide yayınlanan diğer yazısında Wittek, H. Edhem tarafından yollanan bir estampaja dayanarak, aynı kitabeyi daha doğru okumuş ve kendi hipotezini bizzat red ile, Ἄμηρᾶς ὠλάνης (= Emir oğlanı veya oğlu) şeklinin doğru olamayacağını, kesinlikle ifade etmiştir. Wittek'e göre, dedesi Selçuklu hizmetinde olan, babası ise rahip, ve 1297 de Akmanastır'a gömülen Mikhael'in adının arkasındaki Ἄμηρᾶς ὠλάνης kelimesi *Emir arslanı* (= *lion de l'émir ou plutôt lionceau de l'émir, avec le sens de garçon de l'émir*)¹⁷. Yâni, buradaki Arslan kelimesi ölenin adı değildir. O Emir torunu, sevgi ifadesi olarak arslanıdır (Osmanlı şehzadelerine Valide Sultanların *arslanım!* şeklinde hitabında olduğu gibi).

¹⁶ P. Wittek, *L'építaphe d'un Comnène à Konia, Byzantion*, X (1935) s. 505-515.

¹⁷ P. Wittek, *Encore l'építaphe d'un Comnène à Konia, Byzantion*, XII (1937) s. 207-211.

Akmanastır'daki tarihî bir kitabenin böylece uzun araştırmalara konu olmasına karşılık, esas bina hakkında açık bir fikir edinmeğe yetecek bir araştırma ortaya konulmamıştır. Yukarıda adı geçen Bees'in burası hakkında yazdığı uzun ve çok etraflı kitap ise, kütüphane malzemesine, gençliğinde buraları görmüş olan bir Rumun notlarına ve hâtıralarına dayanmaktadır. Manastır hakkında bazı yayınlarda rastlanan bilgiler ise kısa ve müphem notlardan ibarettir. Akmanastır içinde bulunduğumuz yüzyılın başlarında ancak yılda bir defa ziyaret edilen metrük bir manastır halinde ve harap olmağa bırakılmış idi. Bu arada Konya ve Sille'deki hıristiyan eserleri hakkında 1905 de ufak bir araştırma yapmış olan Miss Gertrud Bell, ne yazık ki Akmanastır hakkında tafsilât vermemiştir. Halbuki hıristiyan arkeolojisi mütehasısı olduğuna göre, müşahedeleri çok değerli olabilirdi. Miss Bell'in sadece Sille'nin esas kilisesi olan Hagios Mikhael kilisesi avlusunda rastladığı bir taş için yazdıkları dikkate değer: «Bunun avlusunda, üzeri dalgalı çizgilerden meydana gelen şeridler ile süslü garip bir levha bulunmaktadır ki, Manastır'dan buraya getirilmiştir. Bu Konya ile Sille arasında yarı yolda, dağlarda bulunan kaya içine oyulmuş bir şapel ve manastırdır. Manastır'daki şapel çok eski değildir, fakat bu vâdide erken devirlerden itibaren keşişlerin yaşadıklarına ihtimal verilir»¹⁸. Miss Bell bunun arkasından aşağıda tekrar bahsi geçecek olan Sille'deki yine kayadan oyulmuş *Kyriakon* olarak adlandırdığı kilisenin kısa tasvirini yaparak bunun çok ufak bir krokisi ile bir fotoğrafını verir.

Daha o devirde Akmanastır, Havvari Paulus'un mağarası (!) olarak da seyyah rehberlerine geçmiş bulunuyordu. Nitekim, *Meyers Reisebücher*'de burası hakkında şunlar yazılmıştır: «Başlangıçta kuzey'e sonra kuzey-batı'ya doğru, ovadan çıplak tepe silsilesine doğru gidildiğinde bir saatte Aziz Paulus'un Manastırına erişilir. Bu, üç nefli (sahnli) bir mağara-kiliseden (küçük kapısı, düz bir kaya duvarının dibindedir), birçok yeraltı şapellerinden ve birkaç höcreden meydana gelmiştir. Bu mağaralardan bir tanesi, Mevlvî dervişlerinin başı olan Çelebi'ye mahsus bir ibadet yeridir. Bir av esnasında burada uçurumdan düşen Hazreti Mevlâna'nın oğlunun hâtırası için, Çelebi burada yılda bir defa ibadet eder». Aynı kitapta ilgi çekici bir not daha vardır ki, o da bir kaç satır sonra Sille kasabasındaki H. Mikhael kilisesinden bahsederken söylenen: «... kasabanın esas kilisesi Başmelek Mikhael

¹⁸ G. L. Bell, *Notes on a Journey through Cilicia and Lycaonia, Rev. Arch.* (1907) s. 24-25.

adinadır... burada başkaca, Selçuklu sarayına iltica etmiş olan Bizanslı prens Emir Arslan'ın mezartaşı da muhafaza edilmektedir¹⁹. Baedeker rehberinde de Akmanastır, yine nedense Paulus mağarası olarak adlandırılır : «Konya'dan kuzey-batı istikametinde ovadan iki sivri tepenin (sağdakinin tepesinde bir kale harabesi vardır) taşıdığı çıplak dağ dizilerine doğru ilerlendiğinde bir saatte (yolun son kısmı yaya olarak) Aziz Paulus manastırına varılır. Kısa bir vâdinin dibinde, dimdik yükselen düz bir kaya duvarının önünde uzun bir bina bulunmaktadır. Bu kaya sathındaki ufak bir kapıdan, üç nefli ve doğrudan doğruya kaya içine oyulmuş olan modern kiliseye girilir. Bu kilisenin tonozlar şeklinde kayadan işlenmiş olan örtüsü, kaya oyulurken bırakılmış olan ve yukarı doğru incelen dört payeye dayanmaktadır. Kaya sathının önünde, toprak altında olduğundan içine merdivenle inilen, Azize Sophia ve Aziz Philippos şapelleri vardır. Daha ileride yine kaya içinde bir şapel daha bulunmaktadır»²⁰. Bütün bu tariflerden anlaşıldığına göre, içinde bulunduğumuz yüzyılın başlarında Akmanastır ve teşkilâtı hakkında birbirini tutan sarih bilgiler mevcut değildi. Buradaki şapellerin adları bile her kitapda başka başkadır. Fakat hepsinin birleştikleri bir husus, burada kaya içine oyulmuş büyükçe bir de kilisenin olduğudur. Seyyah rehberlerindeki tasvirin ilk kısmı Akmanastır'a o derece uymaktadır ki, anlatılan yerin başka bir manastır olmasına da ihtimal verilemez. Halbuki Paulus mağarası adı oldukça yanıltıcıdır.

Konya ve çevresi hakkında son yıllarda basılan kitaplarda da bu manastırdan bahsedildiği görülür. M. Mes'ud Koman Akmanastır'ı kısa bir not halinde tasvir etmiş²¹, M. Önder'in eserinde de buranın çok kısa olarak üzerinde durulmuştur²². İ.H. Konyalı ise Akmanastır'a dâir uzun uzadıya izahat vermekte ve buraya ait dört de resim yayınlamaktadır. Üstünde Kevele (Gevele) kalesinin bulunduğu Takkeli dağın eteğinde, bir dere yatağı içinde olduğunu söylediği bu manastır, *Eflâtun Manastır*ı olarak adlandıran yazar, Türk folklorundaki yerine de işaret ettikten sonra, Çelebilerin burasını ziyaret ettiklerini, manastır içindeki mescid'e daha Selçuklular zamanında vakıflar bırakıldığını kaydetmek-

¹⁹ Meyers Reisebücher, *Türkei, Rumänien, Serbien, Bulgarien*, Leipzig-Wien 19087, s. 355.

²⁰ K. Baedeker, *Konstantinopel*, Leipzig 1914², s. 293 (I. baskı 1905. s. 170).

²¹ M. Koman, *Konya'da Selçukilerden evvelki devirlere ait eserler üzerine bazı notlar*, Konya, Nr. 5 (Konya, 1937) s. 311, Mikhael'in mezartaşının bir fotoğrafı ile.

²² M. Önder, *Mevlâna şehri Konya*, Konya 1962, s. 458.

tedir. Konyalı bu hususda kaynak olarak, Ankara *Kuyudat-ı kadime arşivi*, Nr. 256 daki *Fatih devri II yazıcı defteri*'ni kaynak göstermekte, burada Manastırın efkafının *mensuh* kaydı ile yazılı bulunduğunu belirtmektedir²³. F. Nazif Uzluk tarafından yayınlanan Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğündeki Karaman vakıfları defteri fihristinde aynı kaydı bulmak kabildir²⁴. Konyalı, Akmanastır'dan bahsederken, burada bulunan Emir Arslan'ın mezar kitabesini, kaya sathında görülen haç, kazma ve el rölyefini, yerde görülen kitabe parçasını, altısı henüz sağlam höcreler ile, ön tarafa kısmen kayaya oyulmuş, kısmen taştan inşa edilmiş üçüncü bir kiliseyi kısaca zikr eder, Konyalı buraları 1941 e doğru ziyaret ettiğine göre, o sıralarda bu manastır daha tamam halde duruyordu.

Şimdiki halde tesbit edebildiğimize göre, Akmanastır, Hagios Khariton, Maria Spilaeotissa veya Eflâton manastırına dair yazılanlar bunlardan ibarettir.

II

1964 de yaptığımız incelemelerin neticesi

Konya ile Sille arasında ve Sille kasabası yakınında²⁵ bulunan Akmanastır bugün dar bir dere yatağı içinde, beyaz renkli düz bir kaya cephesinden ibarettir²⁶. Orta Anadolu'nun birçok yerlerinde karşılaştığımız yumuşak tuf olan bu kayalar, kolayca işlenebilmekte, bilhassa oyulabilmektedir. İçinde kilise, şapel ve birçok höcrenin oyulduğu tepenin, dereye bakan yüzü, son derecede muntazam bir şekilde ve yontulmuş düzletilmiştir. Bunun tabii değil, insan eliyle olduğunu, sathındaki âlet izleri ile haç, kazma ve el (?) işaretleri açıkça gösterir. Burası daha eski bir devirde acaba taş ocağı olarak kullanılmış mıdır?

²³ I. H. Konyalı, *Abideleri ve kitabeleri ile Konya tarihi*, Konya 1964, s. 1082-1090.

²⁴ F. Nâfiz Uzluk, *Fatih devrinde Karaman eyâleti vakıfları fihristi* (Vakıflar U. Md. neşriyatı), Ankara 1958, s. 24, no. 52 de *mensuh* kaydı ile *Manastır vakfı* başlıklı bir vakıf bulunmaktadır. Aslı Tapu ve Kadastro U. Md. deki bir defter olan bu vesikaya göre, manastır evkafı, bir bağ, bir ev ve dört parça yerdir. Fakat bu Manastır'ın Akmanastır ile aynı olup olmadığı incelenmesi gereken bir hususdur.

²⁵ Sille hakkında tarih ve folkloruna dair bilgiler veren rumca kitabları bulmak kabilmemiştir, bk. Z. Pharasopoulos, τὰ Σιλλάρια Atina 1895; N. Bakkaloğlu (Bakalopoulos), ὁ Σιλλάριος, İzmir 1909. Bu bölgenin arazi yapısı hakkında bk. E. Chaput, *Türkiye'de jeolojik ve jeomorfojenik tetkik seyahatleri* (çev. A. Tanoğlu) İstanbul 1947, s. 84 (bibliyografya ile). Bu bölgenin haritası olarak da W. von Diest, *Karte des nordwestlichen Kleinasien*, 1: 500 000, Berlin (tz) Blatt D, kare XXIV-38.

²⁶ Akmanastır bugün askeri bölge içinde bulunmaktadır. Buradaki incelememizi mümkün kılan II. Ordu Kumandanlığına, sayın Gl. Hayatî Savaşçı'ya ve Askeri depo kumandanı Alb. Hasan Çapanoğlu'na burada teşekkürlerimi tekrarlarım.

Böyle bir ihtimal de hatıra gelir^{26a}. Şurası muhakkak ki, buradaki tepelerin, yamaçların kıraç, beyaz rengi, buraya verilen Akmanastır adının haklı sebebidir. Buraya Akmanastır'dan başka sadece *Manastır* da denildiğini, Bell'in kısa notundan öğrenmekteyiz Yukarıda bahsi geçen Evkaf defterinde de sadece Manastır denilen bir yerden bahsedilmektedir. Diğer taraftan Türk geleneği buraya *Deyr-i Eflâton* yâni *Platon'un manastırı* adını da yakıştırmıştır. Konya ve çevresinin Türk folklorunda Yunan felsefecisi Platon (= Eflâton) un özel bir yeri vardır. Nitekim evvelce Konya'da şehrin ortasındaki höyük üzerinde bulunan ve Konya Başpiskiposlarından Hagios Amphilokios'un adına olduğu bilinen kilise de *Eflâton kilisesi* daha doğrusu *rasatgâhı* olarak tanınmıştı. Konya yakınında bir su başındaki Hitit kabartmaları ile süslü bir âbide de Eflâton pınarı adı ile şöhret bulmuştur²⁷. O devrin Selçuklu muhitinde, Platon'un bu derece değer kazanmasının sebebini araştırmak ayrı bir konudur. Hakîm Eflâton (Flâton) un, bu çevrede hâtırası saygı gören bir Hıristiyan Aziz ile birleştirilmesi suretiyle bu çeşitli Eflâton efsanelerinin yaratıldığı da muhtemel görülmüştür. Bazı eski seyyah rehberlerinin buraya Havvari Paulus'un mağarası demelerinin ciddi bir sebebi olacağına ihtimal vermiyoruz. Hıristiyanlar ise bu manastırı Aziz Khariton'un adı ile tanıyorlardı. Hıristiyan takviminde yortusu, 28 Eylül günü kutlanan Hagios Khariton'un hayatı hakkında müsbet bilgiler pek azdır. Aslen Konya'lı olan bu şahıs, III ve IV. yüzyıllarda yaşamış ve buradan ayrılarak, Filistin'de Betlehem dışında dağlık, çorak bir yerde bir su bularak bunun başında bir manastır kurmuş kendisi de orada gömülmüştür. Kharitûn

^{26a} Sille çevresinde çıkarılan traki-andezit taşların levha halinde kesilerek evvelce Konya'da kullanıldığı bilinir. «Sille taşı» hakkında bk. M. Sayar-K. Erguvanlı, *Türkiye mermerleri ve İnşaat taşları*, İstanbul 1962², s. 128.

²⁷ Platon'un Türk folklorundaki yeri hak. bk. W. Hasluck, *Plato in the Folk-lore of the Konia plain, Christianity and Islam under the Sultans* adlı kitapda Oxford 1929, II, s. 363-369, (Aynı makale BSA, XVIII, 19, s. 265 v.d. da da çıkmıştır); F. Taeschner, *Konia maddesi, Encyclopédie de l'Islam* (supplement, 1937); Eflâton pınarı hak. son olarak bk. H. Th. Bossert: *Alt-Anatolien*, Berlin 1942, s. 54, Nr. 527-7; E. Laroche, *Eflâton Pınarı, Anatolia III* (Ankara 1958) s. 43-47; Konya'da bir halk inanışına göre, Konya ovası evvelce deniz iken, Platon bunu kurutmuştur, bu efsane Kâtip Çelebi (= Hacı Kalfa), *Cihannüma'sında* görüldüğü gibi, yazma Ebubekir Efendi coğrafyasında da bulunmaktadır. (Atif Ef. Ktp. Nr. 1686), kşr. A. Erdoğan, *Ebubekir Efendi coğrafyası, Konya* Nr. 5 (Konya 1937) s. 305. Eflâton'un rasathanesi olarak bilinen bir Bizans kilisesi, Konya'nın ortasındaki Alâeddin tepesi denilen hüyük üzerinde bulunuyordu. Cami olarak da evvelce kullanıldığı bilinen bu kilise, Konya Başpiskiposu Amphilokios adına yapılmıştı. Amphilokios kilisesi geçen yüzyıl da üstüne eklenen bir kısmı ile saat kulesi haline getirilmiş ve İstiklâl harbinden sonra yıktırılmıştır. Bugün yalnız fotoğrafları sayesinde tanınmaktadır.

manastırından başka bu havalide onun kurduğu kabul edilen²⁸ daha başka dinî müesseseler tesbit edilmiştir. Filistin İslâm hâkimiyetine girdikten sonra, 1106 yılında burasını ziyaret eden Rus hacılarından Daniel, bu kısmen mağara halindeki manastırın kısa fakat açık bir tasvirini yapar²⁹. Hasluck'un bir tahmin olarak ileri ileri sürdüğüne göre, Filistin'in islâmlaşması üzerine buradan Anadolu'ya hicret eden keşişler Konya yakınındaki bu manastırı kurmuş olmalıdır³⁰. Filistin'de kine çok benzeyen Konya-Sille arasındaki kayadan oyulmuş ve önünde ayazması olan manastırın Khariton adına olduğunu isbatlayan bir husus, evvelce burada görülen duvar resimlerinde bu azizin tasvir edilmiş olmasıdır. Nihayet Bees tarafından buraya verilen Maria Spiläotissa adı ise mahallî bir rivayete dayandıktan başka, II no. lu kitabede kilisenin -ki *katholikon* olması muhtemeldir- Meryem adına olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Şu halde buradaki *katholikon* yani baş kilise Meryem adına olmakla beraber, manastırın bütünü, Konya'lı aziz Khariton'un hâtırasına idi. Khariton'un burada bir mucize göstererek ortaya çıkışı, Mevlâna'nın hatta belki de sonraki Çelebilerden birinin oğlunu kurtarmak suretiyle olduğu iddia edildiğine göre, bu manastır'ın Khariton'un hâtırasına bağlanması Mevlâna (1207 ?-1273) nın yaşadığı yıllardan daha geriye indirilemez. Meryem (=Maria) nın adına bir sıfat gibi eklenen *Spiläotissa* adı, Σπηλαιον yâni *mağara, in, kaya kovuğu* mânasına gelmektedir. Mağaralı Meryem veya Mağara Meryem'i olarak dilimize çevrilebilir. Anadolu'nun muhtelif yerlerinde tabii mağara, in ve kovukların hristiyan ibadethanesi veya keşişhanesi haline getirildikleri bilinir.

²⁸ V. Schultze, *Altchristliche Städte und Landschaften, II Kleinasien*, Gütersloh 1926, II, s. 333; *Synaxarium Eccle. Const.* 85; Bizans ikonografyasında Khariton çok yaşlı bir insan olarak (*Der heilige Chariton, sehr alt*) tasvir ediliyordu, kşr. *Das Handbuch der Malerei vom Berge Athos* (H. Schäfer), Trier 1855, s. 324.

²⁹ Mme B. de Khitrowo, *Itinéraires russes en Orient*, Genève 1889, s. 48 de, Filistin'deki Khariton keşişhanesi hakkında Daniel, 1106 yılında şu tasviri yapmaktadır: "Bethlehem'in güneyinde (var. beş *verstes* [5,5 km.] mesafede) evvelce zikredilen Ethem ırmağı üzerinde ve Sodom denizine yakın bir yerde, taşlık dağların ortasında ıssız bir yerde Aziz Khariton manastırı bulunmaktadır. Bu yer korkunç ve kuraktır: su katiyen yoktur (var. kayalık dağların ortasında Khariton manastırı haşmetle yükselir): eteklerinde dehşet verici bir kayalık boğaz vardır. Bu manastırın etrafı duvarlar ile çevrilmiştir ve bu sahanın ortasında, iki kilise yükselmektedir ki bunlardan büyüğünde Aziz Khariton'un mezarı bulunur. Duvarların dışında büyük bir mezarlık mağarası vardır. Bunun içinde aziz pederlerin rölikleri muhafaza edilmektedir...". Bethlehem'in güney doğusunda dağlar arasında bulunan Kharêtûn manastırının yakın çağlara ait bir tasviri için bk. K. Baedeker, *Palästina und Syrien*, Leipzig (1891)³, s. 135-136.

³⁰ Hasluck, *Christianity and Islam*, II, s. 381.

Bunların ekserisinin Meryem'e ithaf olundukları da dikkati çeker. Bu husus herhalde, Meryem'in İsa'yı içinde dünyaya getirdiği mağara ile bir manevî münasebet kurulmak istenilmesine bağlanabilir. Trabzon ile Maçka arasında Meryem Ana-Sumela manastırı da Zigana'ların yamacında bir inin içinde ve önünde, 13-14. yüzyıllardan itibaren kurulmuş ve gelişmiştir.

Sille yakınındaki bu manastırın yerinin seçilişinde ve tertibinde gözetilen hususlar, hayret verici derecede Filistin'deki Khariton manastırının biçim ve arazi şartlarına uymaktadır. Belki daha öncedenberi burada mevcut kovuklar içindeki inziva hücreleri, 9-10. yüzyıllarda bir manastır şeklini almağa başlamış ve kitabelerin I. numaralisından anlaşıldığına göre de 11. yüzyıldan itibaren gelişmeğe başlamış ve nihayet en parlak çağını Selçuklu Sultanlığı sırasında yaşamıştır.

Eski kısa tasvirlerinden ve yayınlanan pek iyi sayılamıyacak bir fotoğrafından anlaşıldığına göre, Akmanastır dar bir vadinin bir kenardaki düz ve beyaz renkli bir kaya yüzünün içine oyulmuş kilise ve hücrelerden, ayrıca bu kayadan oyma kompleksin önünde uzanarak, bu kaya tesislerini atnalı gibi (veya U gibi) saran, inşa edilmiş bir büyük bina blokundan meydana gelmişti. Hasluck'un da ifade ettiği ve mevcut fotoğrafından da anlaşıldığı gibi, bu blok çok geç, 18-19. yüzyıl yapısı karakterinde bir ilâve idi. Bugün bu binadan hiçbir iz yoktur. Fakat buna karşılık, dümdüz bir cephe halinde işlenmiş olan içerideki hücrelerin ve şapel ile kilisenin kapı ve pencere menfezleri karşı taraftan **tamamile** kolaylıkla görülebilecek surette ortaya çıkmıştır. Halbuki eskiden keşiş hücreleri ihtiva eden öndeki bina bloku bunların dışardan görünüşlerini maskeliyordu. Hasluck'un yayınladığı resimden anlaşıldığı gibi ancak karşıki tepenin üstüne çıkıldığında bunlardan birkaçı farkedilebiliyordu. Eskiden bu kaya içine oyulmuş mekânlardan bir kısmının önlerinde, bunlara bitişik sundurmalar bulunduğu da, bu sundurmanın çatısını taşıyan kayaya oyulmuş olan kare küçük giriş deliklerinden anlaşılmaktadır. Bugün, keşiş hücreleri ve ve esas manastır binası olduğu tahmin edilen öndeki blokdan hiçbir iz olmadığı gibi tasviri yapılan kilise de yoktur. Yalnız cephedeki deliklerden bir tanesi, kayanın içine oyulmuş, muntazam, büyük bir kiliseye girişi sağlamaktadır. Bunun, manastırın *katholikon*'u ile aynı olduğunu zannetmiyoruz. Zira bunun kapısı üzerinde bir kitabe koyacak yer yoktur. Kanaatimizce *katholikon* olan kilise ayrı bir bina idi ve herhalde iç avlunun ortasında veya bir kenarında bulunuyordu. Kaya kilisesinin kapısının üstünde, az yukarıda düz kaya cephesinin sathında kabartma

olarak bırakılmış bir kazma resmi görülür. Daha yukarıda ise, bir istiridye kabuğu şeklinde ve ne olduğu pek iyi anlaşılamayan bir motif daha görülür ki bunu halk, bir el olarak teşhis etmektedir. Yer yer, bu kayayı düzliyen aletlerin izleri görülen bu kaya yüzünün yüksek bir noktasında ise başka bir kabartma farkedilmektedir. Bu, kemerli bir çerçeve içine yerleştirilmiş alışılmamış tipde bir haçdır.

Muayyen bir şekilleri olmayan veya, önlerinde bitişik inşa edilmiş kısımlar yıkıldığından esas tertipleri anlaşılamayan birçok delik ve oyuklardan sonra, bu kompleksin ucunda, yüksekde küçük yine kayadan oyulmuş bir şapel bulunmaktadır. Bu fasadın önündeki düzlük -ki evvelce cılız bir kaç fidan dikili bulunan bir iç avlu idi- de bugün hiçbir yapı izi olmamakla beraber, bunun dere tarafındaki kenarında ufak bir menfezden, dar bir merdivenle bir su haznesine inilmektedir. Çok kötü malzeme ile itinasız bir şekilde yapılan bu haznenin kaba moloz taşlardan örülmüş bir kubbesi vardır. Böylece bu manastırın suyunu temin eden fakat aynı zamanda, içinde Mevlâna'nın yedi gün, yedi gece kalması ile islâm mistisizmine de girmiş bulunan kutsal su haznesi, *ayazma* da bugün mevcut bulunmaktadır³¹.

Eflâkî'de bu hâdise şu surette anlatılmıştır:

«Deyr-i Eflâtun (Eflâtun manastırı) nın başpapazı, bütün papazların ilerigelenlerinden yaşlı ve engin bilgili bir adamdı. İstanbul, Frenk, Sis, Canik ve daha başka vilâyetlerden (kendi dinlerinin) ilmini öğrenmek için ona gelir, ondan (din) ahkâmını öğrenirlerdi. İşte bu başpapaz hikâye etti ki: Mevlânâ bir gün bir dağın eteğinde bulunan bu Deyr-i Eflâtun'a gelmişti. Soğuk su çıkan mağaranın dibine kadar gitti, ben de mağaranın dışında durmuş, ne olacak diye bakıyordum. Mevlânâ yedi gün yedi gece o soğuk su içerisinde oturdu. Ondan sonra kendisinden geçmiş bir halde dışarı çıkıp yola koyuldu. Gerçekten onun mübarek vücudunda hiçbir değişiklik olmamıştı».

Effâkî, Mevlâna'nın torunu Ulu Arif Çelebi (öl. 1320) ile âlakalı olarak bu manastır hakkında şu hikâyeyi nakleder :

³¹ Büyük Türk mutasavvıfı, Mevlâna Celâleddin Rumî'nin Akmanastır'ı (*Deyr-i Eflâtun*) ziyareti Ahmed Eflâkî'nin eserinde anlatılmaktadır. Bunun evvelce fransızca tercümesi yayınlanmıştır, kşr. Cl. Huart, *Les saints des derviches tourneurs, récits traduits du persan et annotés*, Paris 1918-22, I, 261 (Mevlâna'nın manastırdaki soğuk suyun içinde yedi gün yedi gece kalması), II, 67 (Eflâtun manastırındaki ihtiyar keşişin Mevlâna'nın kerameti hakkındaki hâtırası). Bu kitabın bugün iyi bir tenkidli baskısından Şams al-Din Ahmad al-Aflâkî Al-Ārifî, *Manāķib 'al-ārifîn* (yay. T. Yazıcı), başka bugünkü dile çevrilmiş tercümesi de bulunmaktadır, *Ariflerin menkıbeleri* (Şark-İslâm klâsikleri : 26), İstanbul 1964², s. 284 ve 533.

«Arkadaşların hakikati bilenlerinden nakledilmiştir ki: Deyr-i Eflâ-tun manastırında birçok fenleri bilen yaşlı hakîm bir rahip vardı. Arkadaşlar, gezmek için oraya her geldiklerinde, bu rahip onlara türlü hizmetlerde bulunur ve çok itikat gösterirdi. Çelebi Arif'i de çok severdi. Bir gün arkadaşlar: «Sen, Mevlânâ'yı nasıl gördün ve nasıl bildin?» diyerek ondan bu itikadının sebebini sordular. Rahip dedi ki: Siz onun kim olduğunu ne biliyorsunuz? Ben ondan hadsiz kerametler, birçok mucizeler görmüş ve onun candan bir kulu olmuşum. Geçmiş peygamberlerin hayatlarını İncil'de ve onların kitaplarında okumuştum. Hepsini onun mübarek zâtında müşahede ettim ve onun hakikatine iman getirmişim. Yine bir gün burayı şereflendirmişti. Kırk güne yakın bir höcrede halvet itti. Halvetten çıktığı vakit onun mübarek eteğini tuttum ve: «Yüce Tanrı Kur'an-i Mecid'de «Sonra onlardan Cehennem'e girmeğe lâyık olanları biz daha iyi biliriz» (K., XIX, 71) buyurmuştur. Mademki hepsinin gidişi ateş olacak, o halde İslâm dininin bizim dinden üstünlüğü nedir? ve bu nasıl olacak?» dedim. Mevlânâ hiçbir şey söylemedi. Bir an sonra işaret edip şehire doğru yola koyuldu. Ben de o ulu kişinin arkasından yavaş yavaş gidiyordum. Mevlânâ birdenbire şehrin kenarında bulunan bir fırına girdi. Fırıncılar, fırını kızdırmışlardı. Benim siyah ince ipek elbisemi aldı, kendi ferecesine sarıp fırına attı. Başını önüne eğerek bir müddet köşede oturdu. Büyük bir duman çıktığını gördüm. kimsede söz söylemek mecali yoktu. Ondan sonra Mevlânâ: «Bak! diye buyurdu. Baktım, fırıncının mübarek feraceyi dışarı çıkarıp Mevlânâ hazretlerine giydirdiğini gördüm. Ferace tertemiz olmuştu. Benim ipek elbisem ise tamamen yanmıştı. Mevlânâ: «Biz böyle gireriz, siz de böyle girersiniz» buyurdu. Bunun üzerine derhal baş koyup mürit oldum».

İşte bugün Khariton veya Akmanastır'dan duranlar bunlardan ibarettir. Maalesef Mevlevîlerin ziyaret ettikleri mescid de ortada yoktur³². Belirli bir mimari şekilleri olan iki unsurun, kilise ve şapelin kısa tasvirlerini şöylece yapmak mümkündür:

³² G. Forsyth- R. Sisson, *Island of Faith in the Sinai wilderness, Nat. Geographic Magazine*, CXXV, Nr. 1 (1964) S. 92. de Sina'da Hagia Katharina manastırındaki caminin bahsi geçer. A. Dumas père-A. Dauzats. *Quinze jours au Sinai* (Prosateurs français, 72 Lief.) Bielefeld-Leipzig 1901, S. 117. J. Georg zu Sachen, *Das Katharinakloster am Sinai*, Leipzig-Berlin 1912. G. ve M. Sotiriou, *Εικόνη της μονής Σινά*, Atina 1958, s. 8 (fransızcası, s. 228), res. 2, 3. İstanbul batısında Çatalca yakınında İnceğiz köyündeki yine kayaya oyulmuş kilise ve keşişhane topluluğu arasında bir de mescid tesbit olunmuştur. İçinde mihrabın duvarlarındaki yazılar burasının islâmi bir ibadet yeri olduğunda hiçbir şüpheye meydan bırakmamaktadır, kşr. F. Dirimtekin, *İnceğiz mın-tıkasındaki Mağara-manastır ve kiliseleri, Türk Arkeologya Dergisi*, VII, 2 (1957) s. 26-27.

Kilise, tamamen kaya içine oyulmuştur. Kaya yüzünde açılan bir kapıdan ve yandan olmak üzere içine girilmektedir. Tam muntazam olmamakla beraber, kilise, Bizans mimarisinde çok yaygın olan dörtsütunlu (veya pâyeli) yunanhaçı tipine göre meydana getirilmiş ve bütün aksamı kayadan yontulmuştur. Kilisenin, bu tip dini binalarda daima görmeğe alışılan şekilde bir *narthex*'i yoktur. Fakat aslında *narthex*'inin normal eksen üzerinde değil yanda ve girişinde önünde, kayaya bitişik bir ilâve inşaat şeklinde olmasına da ihtimal verilebilir. Boyu 20 m, genişliği ise 13 m. olan bu kilisenin ortasında dikdörtgen şekilli dört paye, kemerleri taşımaktadır. Örtü sistemi tamamen tonoz şeklinde yontulmuş kayalardan meydana gelmiştir. Ortadaki bölümün üstü, normal olarak kubbe şeklinde olması lâzım gelirken, herhalde iç tertibin intizamsız oluşundan, orta bölüm tam bir kare şekli vermediğinden bundan vaz geçilerek burasının da örtüsüne tonoz görünüşü verilmiştir. Doğu kısmında ortada bir büyük ve yanlarda iki küçük apsis vardır. Bunların duvarlarına muhtelif nişler oyulmuş, iki yan apsis ortadakinden tecrit edilerek bunlar birer küçük *prothesis* ve *diakonikon* höcreleri olmuştur. Orta apsis'in iç duvarı dibinde kaya, kaba basamaklar halinde bırakılarak bir *synthronos* meydana getirilmiştir. Bema'yı ayıran ikonostasis'in döşemesi de alçak bir sedle ayrılmıştır. Bütün iç satırlarında muntazam taşçı kalem izleri görülen duvarlarda hiç bir fresko izi yoktur. Bu durum karşısında bir soru hatıra gelmektedir. Acaba, Bees'e, buradaki bir kilisenin duvarlarındaki freskolarının tarifini yapan Kechagliopulos'un gördüğü kilise bu mudur? yoksa avlu içinde bugün hiçbir izi kalmayan diğer bir kilise midir? Ve nihayet diğer bir soru daha zihne takılmaktadır. Acaba Akmanastır değil fakat Konya çevresinde hatta Sille'deki kaya içine oyulmuş kilise ve manastırlardan başka bir tanesini mi tarif etmiştir? Bu soruların cevabını bugün verebilmek kolay değildir Bees'in kitabındaki tasvir iyice incelendikten sonra, Konya civarındaki kaya kiliseleri araştırılarak ve Sille'dekiler de yeniden gözden geçirilerek belki bir sonuca varılabilir. Akmanastır'daki kaya içine oyulmuş kilisenin duvarlarında bugün evvelce bu duvarlarda fresko olduğunu gösteren en ufak bir iz, bir işaret yoktur. Kilisenin içi yan duvarında açılan iki pencereden ışık almaktadır. Bu kilisenin oyulmasında kullanılan plan şeması dört destekli kapalı yunan haçı tipine girmektedir. İstanbul ekolu dışındaki kiliselerde olduğu gibi, apsis önünde bulunan bema ara bölümü burada yoktur. Bu kilise şeklinin ön örnekleri Erken Bizans devrinin sonlarına doğru yapılarak, İkonoklazma cereyanından sonra ikinci, Orta Bizans devrinde âdeta inanılmaz derecede yayılarak, bu devrin Bizans mimarisinin standart

kilise tipi olmuştur. Bizans âleminin her tarafında bu şemaya uygun, inşa edilmiş veya kayadan oyulmuş kiliselere rastlanır. Bu tip binaları erken ve geç devirlere ait istisnai örnekler dışında genellikle 9-12. yüzyıllara ait olarak tarihlendirmek usulden olmuştur. Böylece Akmanastır'daki kaya kilisesi de en geniş ölçüler ile, bu tarihler içinde oyulmuş olmalıdır. I. numaralı kitabe, 1067 de Markos tarafından bir tamerden bahsettiğine göre, tesislerin nüveleri evvelce de ileri sürdüğümüz gibi belki 9-10. yüzyıllarda kurulmuş ve 11. yüzyıldan itibaren gelişerek Selçuklular hâkimiyeti sırasında en parlak devrini yaşamıştır. Kayadan oyulmuş kiliseye verilen şekil, akraba olduğu mimarî tip bakımından da böyle bir tahmini desteklemektedir.

Manastır kompleksine ait, belirli bir biçime sahip ikinci mekân olan şapel ise, topluluğun en doğudaki ucunda ve diğerlerine nazaran biraz daha yüksekte bulunmaktadır. Önünde belki evvelce bir *narthex* (hol) i bulunan bu şapel, trapez biçiminde küçük bir sahndan ibarettir. İki yan duvarında açılmış olan dikdörtgen biçimli birer niş, mezar şapellerindeki *arcosolium* höcrelerini andırmaktadır. Belki de burası esasında bir mezar kiliseciği olarak yapılmıştı. Yarım yuvarlak apsis, esas sahn (nef) dan yine kayadan işlenmiş ve ortasında ufak bir geçit bırakılmış bir perde duvarı, bir ikonostasis ile ayrılmıştır. Böylece burada, Kappadokya mağara kiliselerinde de görülen, kayadan yontulma ikonostasis duvarının ufak ölçüde bir benzeri ile karşılaşılacaktır³³. Bu küçük şapel, sağdaki *arcosolium* içinden açılmış bir pencereden ışık alır. Bu iki mekân arasında, kaya sathında çeşitli seviyelerde izleri, kalıntıları görülen höcrelerin ise muayyen bir mimari biçimleri olmadığından üzerlerinde durmağı lüzumsuz addedik.

Evvelce burada tesbit edilmiş olan kitabelerin durumları nedir? Burada tesbit olunan altı kitabeden, Sterrett'in çok yanlış bir kopyasını verdiği kitabe zaten çok eskidenberi ortada yoktur. IV numaralı, Mikhael Komnenos (Emir Arslan) un mezartaşı asrın başlarında, buradan Sille'ye nakledilmiş, sonra oradan da Konya müzesine getirilmiştir. Hakkında hayli yazı yazılan bu tarihî değeri büyük, aynı zamanda Akmanastırın tarihçesi bakımından da önemli taş, şimdi Konya'da Arkeolojik eserler müzesinde teşhir edilmektedir.

Üzerinde Bizans İmparatoru II. Andronikos'un adı ile İstanbul Patriğinin, fakat Akmanastır'ın içinde içinde bulunduğu Türk topraklarının

³³ N.-M. Thierry, *Nouvelles églises rupestres de Cappadoce*, Paris 1963, res. 30 (Pürenalî seki kilisesi), res. 35 (Bahaddin samanlığı kilisesi). Akmanastır'daki bu küçük şapel gibi, apsis önünde bir bölme bulunan küçük ibadet yerleridir.

hükümdarı Keykâvus oğlu Sultan II. Gıyaseddin Mes'ud'un da adı bulunan, manastırda o yıllarda tamir veya ilâveler yapıldığına işaret eden tarihî değeri büyük kitabesini (II no.lu) de ne yazık ki bulamadık. Selçuklu türk idaresinin manastırların kuruluşuna ve yaşamasına olan hoşgörülüğünün delili olan bu kitabenin bir benzeri de Kappadokya'da bulunmuştur³⁴. Böylece Akmanastır'daki bu durumun münferid veya istisnâî olmadığı anlaşılmaktadır. Şu halde diğer kitabeler, yâni I, II, III ve V numaralılar şimdiki halde kayıptır. Yalnız, bunlardan bir tanesinin, III numaralısının son kısmını ihtiva ettiğini zannettiğimiz bir mermer parçasını 1964 de, kilisenin kapısı önünde bulduk. 68 sm. uzunluğunda yassı bir kalın mermer levhanın ucu olan bu parçanın dar yüzünde uzanan yazı çok girift, adeta islâm yazı sanatını andıran bir uslûbda bir kitabe parçası ihtiva etmektedir. Biz, evvelce yayınlanmış olan kitabelerden III numaralısının son kısmını burada teşhis ettiğimizi zannediyoruz, fakat sonları o derece girift ve teşhisi zor harflerden meydana gelmiştir ki, bu hususda kesin bir şey söylemeyi yetkimiz dışında gördümüzü itiraf ederiz. Akmanastır kalıntılarını ziyaretimizden sonra, bu taşın da müzeye nakledilmiş olduğunu öğrenmiş bulunuyoruz.

Konya müzesinde uzun yıllardır muhafaza edilen bir mezar-taşı daha vardır ki, daha ilk bakışta iki kenarında uzanan kitabe şeridlerindeki yazıların harf şekillerinin, Mikhael Emir Arslan'ın kitabesinin yazıları ile benzerlikleri dikkati çeker. Bu taşın iki defa kullanıldığı açıkça görülür. Orta kısımda iki küçük satır düzeltilerek, buraya 1 Eylül 1866 tarihli bozuk yazılı bir mezar kitabesi oyulmak suretiyle işlenmiştir. Halbuki taşın iki kenarında boydan boya uzanmak üzere ve ters istikametlerde, kabartma harflerden meydana gelmiş iki uzun çok daha eski mezar kitabesi vardır. Elimizdeki fotoğrafta ancak kısmen okunabilen bu kitabenin, harf biçimleri Emir Arslan'ın taşındakilerin hemen hemen aynıdır. Taşın ön yüzündeki üç satır zig-zag biçimli dalgalı çizgiler ile süslenmiştir. Böylece bu taşın, 1905 de Miss Bell'in Sille'de Mikhael kilisesinin avlusunda gördüğü "... üzeri dalgalı çizgilerden meydana gelen şeridler ile süslü garip bir levha", ile aynı

³⁴ Selçuklu Sultanı Mes'ud ile Bizans İmparatoru II. Andronikos'un adlarının zikredildiği bir ithaf yazısı, Kappadokya'da Aziz Georgios (Aya Yorgi) e ithaf olunmuş, yine kayadan oyma bir kilisenin duvarlarını süsleyen fresko resimlerin arasında görülmektedir. Kırkdamaltı kilisesi olarak adlandırılan bu hıristiyan ziyaretgâhı kilisesinin bu freskunda kiliseyi yaptıran kadın, Thamar ile kocası da tasvir edilmiştir. Erkeğin başında sarığı ile bir Türk kıyafetinde oluşu bilhassa kayda değer, burası hak. kıy. Thierry, *Cappadocce*, s.202.

olduğu anlaşılmaktadır. Bell, bu taşın Sille'ye *Manastır* denilen Akmanastır'dan getirildiğini de ifade etmektedir. Bu mezar kitabesi, Rus Arkeoloğu Smirnov tarafından Sille'de kilise duvarında görülerek kopyası alınmış ve E. Predikt tarafından *Rus Maarif Nezareti Mecmuası*'nda yayınlanmıştır. N. Bees tarafından da Predikt'den alınarak yeni kopyası verilen bu kitabenin baş kısmı henüz doğru olarak okunamamış ise de, 6810 (= 1301) yılının Ekiminde ölüp, Kasımında gömülen Nikolaos oğlu Abraam'ın mezar kitabesi olduğu anlaşılmaktadır. Bu şahısın tarihî hüviyeti hakkında hiçbir bilgi yoktur. Sterrett'in çok yanlış ve eksik olarak verildiği bir kitabe —ki o da Abraam adınadır— bununla aynı ise, bu takdirde, Hasluck'un listesinde VI numara ile gösterilen kitabe de Konya müzesinde bulunuyor demektir. Yeniden üzerinde çalışılması gereken bu kitabeyi, Predikt ve Bees tarafından yayınlanan şekli ile, Akmanastır'a ait bir eser olarak burada tekrarlamayı uygun buluyoruz :

+ Καίριως (veya : καιρίν) ἐδηώθη (veya : ἐπαίσθη)? ὁ Ἀβραὰμ υἱὸς Νικολάου ὑπὸ τοῦ ξίφους μηνὶ ὀκτωβρίῳ καθ' ἡμέρα θευτέρα καὶ παρελθουσῶν ἡμερῶν ἐπτὰ ἐτελεύτησεν μηνὶ νοεβρίῳ πέμπτε δευτέρα καὶ κατετέθη ἐνθαδε ἔτους ,ςῶι [= 1301] ἰνδικτιῶνης α'.

III

Akmanastır'ın tarihî ve arkeolojik önemi ve Sille'nin ona benzer diğer tesisleri.

Kappadokya kaya kiliseleri serisi benzerlerinin, Konya dolaylarında bulunduğunu böylece Akmanastır isbat etmektedir. Konya (veya Sille) grubunun diğer örnekleri Sille'nin içinde bulunmaktadır. Belki çevredeki tepe ve dağlarda etraflı incelemeler yapıldığında daha başkaları da bulunabilir³⁵. Buradaki dinî merkezin esasının ilk ne zaman kurulduğunu şimdiki halde tesbite imkân yoktur. Fakat kayadan oyulma mekânların merkezi ve en önemlisi olan kilise. Kappadokya'daki benzerleri gibi, 9. yüzyıldan sonralara aittir. Çok benziyen monastik kaya kiliseleri Kapadokyanın muhtelif yerlerinde evvelce³⁶, ve son

³⁵ Bu bölgeye hâkim olan Takkeli dağ üzerindeki kale (Gevele kalesi) Ortaçağ tarihinde önemli rolü olan bir yerdir. Burada da kaya içine oyulmuş bazı mahzenlerden bahsedilmektedir. kşr. F. Uğur, *Takkeli dağ, Konya*, Nr. 5 (1937) s. 299-303; Z. Oral, *Fatih Sultan Mehmed'in Gevale kalesi ile Karaman illerini fethi*, *Vakıflar Dergisi*, IV (1958) s. 81-88.

³⁶ G. de Jerphanion, *Les églises rupestres de Cappadoce*, Paris 1925-42; lev. 43 (Kılıçlar); lev. 95 (Karanlık kilise ve Elmalı kilise); lev. 137 (Bezirhane kil.).

yıllarda bulunmuş³⁷, hatta bir tanesi de yakın tarihlerde Niğde yakınında Eski Gümüş'de meydana çıkarılmıştır³⁸.

Akmanastır'ın Selçuklu-Bizans münasebetleri bakımından tarihi değeri ayrı bir konudur. Komnenos'lardan bir prensin burada yaşadığı ve oğlunun bu manastıra gömüldüğü anlaşılıyor³⁹. En önemli, Anadolu tasavvuf tarihinde başta gelen bir simâ olan Mevlânâ Celâleddin Rumî'nin bu manastıra gelmesi, hatta bu manastırın başrahibi olduğu söylenen bir şahsın onun türbesine gömüldüğü rivayeti⁴⁰, nihayet son zamanlara kadar mevlevî tarikatının bu müesseseye gösterdiği ilgi, hatta burada bir de mescid'in bulunması, ona benzerleri arasında da özel bir yer sağlamaktadır.

Eflâki'nin *Menakıb*'i Mevlâna'nın burada bir hafta, bir ayazma'da kaldığını ifade etmek suretiyle, Akmanastır'daki suyun müslümanlarcada bir değer kazanmasına sebep olmuştur. Buradaki hakîm bir yaşlı keşişin Mevlâna'yı tanımış olduğunu söylemesi, bu manastırın Mevlâna'nın hatırasına bağlılığının bir delili olsa gerektir. Bu bağlılık manastır içinde kurulan bir mescid ile yakın zaman öncesine kadar devam etmiştir. Bu manastır Türk tarihi bakımından değerli yapan diğer iki unsur, yukarıda bahsi geçen iki kitabedir. Bunlardan 1289 tarihindeki tamire işaret eden, Selçuklu Sultanı Giyaseddin II. Mes'ud'un adını veriyordu. Diğerisi ise Selçuklu sarayındaki Komnenos ve Mavrozomes aileleri ile ilgilidir. Cumont, Akmanastır'da gömülü olan Mikhael'in Trabzon prensi İoannes Axouhos (1235-1238) un torunu olduğunu ileri sürmüştür.

Hernekadar, İoannes Axuokhos'un oğlu İoannikios'un rahibliği kabul ederek bir manastıra çekildiği bilinmekte ise de onun Selçuklu

³⁷ N.-M. Thierry, *Cappadoce*, fig. 4 (Mamasun, Köy ensesi kilisesi), fig. 45 (Direkli kilise).

³⁸ M. Gough, *The monastery of Eski Gümüş-preliminary Report, Anatolian Studies*, XIV (1964) s. 147-164, lev. XXIX-XII; ay, mlf., *An outstanding discovery of byzantine frescoes: The rock-cut church of Eski Gümüş, Illustrated London News*, no 6493, January 1964, s. 50-53.

³⁹ Wittek makalesinde, Selçuklu kaynaklarında bahsi geçen Selçuklu hizmetindeki Komnenos ve Mavrozomes'den bahseder. Anadolu'nun başka bir köşesinde, Erzincan'da 6852 (1342) yılı 28 Aralık'ta ölen bir prensesin, altı köşeli bir çini üzerine kazınarak yazılmış grekçe ölüm tarihi de bulunmuştur. Bu kitabe de Türk-Bizans girift temaslarının bir delilidir, kşr. F. Cumont, *Inscription de l'époque des Comnènes de Trébizonde, Mélanges H. Pirenne*, Bruxelles 1926. s. 67-72.

⁴⁰ Hasluck, *Christianity and Islam*, I, s. 86. Bazılarına göre bu müslüman olmuş Khariton manastır başrahibi, diğerlerine göre metropolit Eusebius, Mevlevîlere göre ise, İstanbul'dan gelmiş bir din adamıdır.

hizmetine geçtiğini sonra da rahip olduğunu bildiren sarıh bir delil mevcut değildir. İbni Bibi'de Sultan Âlâeddin Keykûbad (1219-1237) ın sâdık bendelerinden biri olarak bir Emir Komnenos vardır. Nitekim Sultan aleyhindeki bir komployu ona haber vermiştir. Buna mükâfat olarak da Seyfeddin Aybey yerine Beylerbeyi ünvanını elde etmiş, birçok hususlarda Sultana akıl verdikten başka Küçük Ermenistan'a karşı olan seferi de idare etmiştir⁴¹. Mavrozomes ise, yine İbni Bibi'de adı geçen bir şahısdır. Sultan Gıyasüddin Keyhüsrev (1192-1196) önce Elbistana sürgün edilmişken, uzun maceralardan sonra Bizans'a sığınmış ve Mavrozomes'in malikânesinde misafir olmuştur. Gıyaseddin'i tekrar tahta çağırınların keşiş kıyafetinde yolladıkları teşrifatçı Zeke-riya, onu burada bulmuştu. Gıyasüddin, Mavrozomes'in kızı ile evlenmiş olduğundan, Konya'ya dönerken, kayınpederi ve kayınbiraderi de onunla Selçuklu ülkesine gelmiş ve kendisine büyük «mansıblar verilmiş, yüksek mertebelere eriştirilmişti⁴²». 1297 da ölerek Akmanastır'a gömülen ve o sırada babası da keşiş olarak yaşayan Mikhael Emir Arslan işte bu iki âileye akrabadır. Wittek'in teklif ettiği gibi, Bir Komnenos erkeği ile bir Mavrozomes, kızından doğmuş olan bir çocuktur. Dedesinin Komnenos ve Mavrozomes adlarını taşıması, onun her iki âileye de mensup bulunduğunu gösterir. Şu halde, zaman zaman, bazı tarih araştırmalarında yazıldığı gibi, bu mezar, meşhur Mavrozomes veya Komnenos'un mezarı olmadığı gibi, bunun sahibi zannedildiği gibi, islâmiyeti de kabul etmiş değildir. Bir manastırda gömülü oluşu bunun en bâriz delilidir. Wittek'in ileri sürdüğü gibi, Komnenos'ların adı verilirken onun erguvan içinde doğmuş (*porphyrogenetos*) olduğunun bildirilmesi, Bizans İmparator sülâlesi ile karabetini göstermektedir. Saray'ın erguvan rengindeki porfir taşı kaplı olan Porphyra adlı loğusalık odası, burada doğan prenslerin asaletini gösteren bir lâkab olarak kullanılmıştır. Şu halde, İstanbul Komnenos'ları ile karabeti olan, asaleti köklü bir Komnenos, XIII. yüzyılda Selçuklu ümerası arasında bulunuyordu, ve bu şahıs Alâeddin'in yanındaki Emir Komnenos'dur. Bunun Mikhael Emir Arslanes (veya Emir arslanı) denilen bir torunu, 1297 da ölerek Akmanastır'a gömülmüştür. Şimdiki halde bu hususda söylenecek başka her şey, tahmin çerçevesini aşamayacaktır.

⁴¹ İbni Bibi, *Anadolu Selçukî devleti tarihi* (türkçeleştirilmiş baskı : N. Gençosman-F. N. Uzluk), Ankara 1941, s. 106, 108, 128; ayrıca bk. Wittek, *not 16 daki yazı*, s. 509 vd.

⁴² İbni Bibi, *ay. esr*, s. 44, 39, 43. Sultanın Bizans'da Mavrozomes'e misafir olması, Aksarayî, *Selçukî devletleri tarihi*, yay. N. Gençosman, F. N. Uzluk, Ankara 1943, s. 128 de tekrarlanır. İbni Bibî'nin Ayasofya nushasında Emir Komninos-Mafrozom adı da vardır, kşl. W. Duda *Die Seltchukengeschichte*, Kopenhagen 1959 s. 83 (330-331).

Orta Anadolu'nun "Karamanlı" denilen ana dilleri türkçe olan ortodoksları arasında *Arslan*'ın da çok kullanılan bir erkek adı olduğu bilinir. Fakat, muhakkak ki *Emir Arslan* (veya Arslan) okunuşu çok mantıkî görünmekle beraber zihne takılan bir nokta vardır. Bizans kaynaklarında türkçe *Emir* kelimesinin Amiras (ἀμιράς) şeklinde yazıldığı muhtelif kaynaklardan tesbit olduğuna göre, *Amiras* daki *as*, *lanes*'e değil *amir*'a ait de olabilir. Bu takdirde de Mikhael'i takip eden kelimeler Amir Aslanes değil, *Amiras lanes* şeklinde okunmalıdır. *Lanes* kelimesi bir mâna vermediğine göre bunu yerinde tekrar tetkik etmek ve bir izah aramak lâzım gelmektedir.

Yukarıda Akmanastır'ın Sille'deki kaya kiliseleri ile bir grup teşkil ettiğini belirtmiştik. Sille'de, aşağıdaki düzlükte bulunan büyük Hagios Mikhael kilisesinden başka kayadan oyma iki önemli eser mevcuttur. Kapısı üzerindeki rum harfli türkçe kitabeden de anlaşılacağı gibi Hagios Mikhael kilisesi bu yazıdaki çok mübalağalı eskilik iddialarına rağmen eski temeller üzerine kurulmuş şimdiki şekli ile 19. yüzyıla âit bir yapıdır, gerek tarih, gerek sanat değerinden tamamen mahrumdur⁴³. Bu kilisenin iç kapısı üstündeki çok bozuk bir tamir kitabesinde 1780 tarihi teşhis olunmaktadır. Bunun altında ise siyah boya ile yazılmış rum harfli türkçe başka bir tamir kitabesi vardır ki, «karamanlîca» denilen, Orta Anadolu ortodokslarının, türkçe dillerinin transliterasyonu bakımından değerlidir :

327 ΤΑΡΙΚΗΝΤΕ ΠΥ ΣΕΡΡΦ ΕΚΚΛΗΣΕΜΙΖΗ
ΑΓΑ ΕΛΕΝΗ ΜΙΧΑΗΛ ΑΡΧΑΓΕΛΩ ΙΣΜΙΝΕ ΚΥΡΩ ΤΕΜΕΛΗ
ΧΑΛΕ ΕΚΚΛΗΣΙΑΜΙΖΗΝ ΣΤΖΝΖΥ ΤΑΜΙΡ,
ΣΕΦΚΕΛΩ ΣΥΛΑΝ ΜΑΧΜΩΤ ΕΦΕΝΤΜΗΖ ΗΧΣΑΝ ΕΙΛΕΤ ΕΜΡ
ΕΠΙΤΡΟΠΩ ΖΑΡΡΑΦ ΧΑ ΕΛΙΑ ΟΛΩ ΤΕΚΜΙΑ ΝΑΖΙΡ,
ΜΙΧΑΕΛ ΑΡΧΑΓΕΛΟΣΥΝ ΣΕΦΑΑΪΙΛΑΝ ΧΑΚΤΑΑΛΕ
ΙΜΑΤ ΕΕΝΕΡ ΒΕ ΖΑΧΜΕΤ ΖΕΚΕΝΝΕΡ ΒΕΡΕ } ΕΖΗΡ,
ΣΙΝΕ · 1833 : ΦΕΒ 12

α ω

⁴³ Bu kilisenin bir plânı için bk. B. Pace, *Ricerche archeologiche nella regione di Conia-Adalia-Scalanova (1914 e 1919)*, *Annuario della Scuola Arch. di Atene*, estratto vol. III, VI-VII. Bergamo 1926, res. 6.

327 : tarihinde bu serrif (şerif) ekklesemizi (kilisemizi)
 Aghia Eleni Mikhaïl Arkhangelos ismine kurtu (kurdu) temeli
 Khale (Halen) ekklişiamızın utzuntzu (üçüncü) tamiri
 Sefketlu (Şevketlû) Sultan Makhmut efentimiz ihsan eyleti emri
 Epitropos Sarraf XA (Hacı) Elia oldu teknil nazırı
 Mikhael Arkhangelosun sefaati ilan (şefaati ile) Khak ta ale (Hak tâ'âla)
 İmtat etenlere ve zakhmet tzekenlere vere etziri (ecri)
 Sine : 1833 : Feb (Şubat) 12.

Diğer boya ile yazılmış bir kitabe Sultan Abdülmecid zamanında-ki başka bir tamiri bildirmektedir. Kilisenin duvarlarını süsleyen, resimler ise zannedildiği gibi eski olmayıp, kubbedeki bir tarihten anlaşıldığına göre 1880 Novembriou (Kasım) tarihlidir. Sille'nin güney yamacında, yarısı yıkılmış olmasına rağmen duvarları güzel fresko resimler ile süslü, yine kayadan oyulmuş ufak bir kilise vardır⁴⁴. Evvelce eksik bir krokisi yayınlanan bu binanın, daha doğru ölçülere dayanan yeni bir plânı, öğrencim Cengiz Sezer tarafından çizilmiş, freskoların fotoğrafları alınmıştır. Gayet intizamsız şekilde kayadan oyulan bu kilisenin yanında muayyen bir biçime sahip olmıyan ve ve kayadaki kovuğun bir ihtiyaca uydurulması suretiyle elde edilmiş bir takım ek mekânlar sıralanmaktadır.

Sille'de Miss Bell tarafından *Kyriakon* olarak adlandırılan⁴⁵ ve çok ufak ölçüde bir de krokisi yayınlanan başka bir kilise daha vardır. Bunun da öğrencim C. Sezer tarafından çizilen yeni plânı, Akmanastır kilisesi ile olan yakın benzerliğini ortaya koymaktadır. Sille, Kyriakon'unda tertib daha intizamlı olduğundan kilise, orta bölümün tavanına bir haç kabartması işlenmiş bir önhole (*narthex*) sahiptir. O devrin taş ve tuğladan yapılan ibadet yerleri gibi dört sütunlu yunan-haçı tipinin bütün hususiyetlerine göre kayadan yontulmak suretiyle işlenmiştir. Burada ayrıca, ortadaki bölümün üstü bir büyük kubbe, köşelerdeki höcrelerin üstleri ise kubbeli tonoz şeklinde oyulmuştur⁴⁶.

Sille yakınında Akmanastır, Konya bölgesi mağara kiliseleri grubunun değerli eserlerinden biri olduktan başka, Anadolu medeniyet ta-

⁴⁴ Pace, *ay. esr. s. 958* (103) res. 7 de bu mağara kilisesinin eksik ve yanlış bir krokiği vardır.

⁴⁵ Bell, *A Journey*, res. 20, 21 de çok ufak ölçüde basılmış bir plânı ile bulanık bir fotoğrafı yayınlanmıştır.

⁴⁶ Sille'deki eski kiliselerin plân ve freskolarının fotoğrafları, öğrencim Cengiz Sezer tarafından alınmıştır. 1964-1965 yıllarında yapılan bu çalışmalar bir lisans tezi olarak işlenmektedir.

rihi bakımından da dikkat çekicidir. Burada şimdiki halde tesbit ettiğimize göre belki çok ufak bir tabii mağara, belki de doğrudan doğruya sun'i bir ibadet yeri-mağara meydana getirilerek bu gibi hallerde hemen daima olduğu gibi *Meryem*'e itha olunmuştur. Meryem'in hatırasına çok daha eski inançlardan alınan kültlerin intibak ettirildiği bilinir. Burada da durumun böyle olup olmadığını araştırarak değiliz. Bizans çağında Anadolu, Yunanistan ve daha başka yerlerdeki mağara ve kovukların ekseriyetle Meryem adına ibadetgâh haline getirilmeleri çok yaygındır. Trabzon'da Sumela⁴⁷, Yunanistan'da Mega-spilaion⁴⁸, Kıbrıs'da Kikkos⁴⁹ bunlardan örneklerdir. Karadeniz kıyısındaki Midye'deki harikulade mağara kilisesi bunların belki en güzellerinden biridir⁵⁰.

Akmanastırın ikinci dikkate değer hususu Selçuklu tarihi ve tasavufu ile olan bağlantısıdır⁵¹. Bunu gösteren tarihi bilgiler dışında evvelce burada duran kitabeler de aynı derecede dikkat çekicidir⁵².

Akmanastır, Anadolu'da Selçuklu hâkimiyeti ile başlayan Türk hoşgörülülüğünün güzel bir örneği idi. Bu müessesenin Selçuklu idaresi sırasında gelişmiş olması bunun delilidir⁵³.

⁴⁷ S. Eyice, *Trabzon yakınında Meryem Ana (Sumela) manastırı, Belleten* (basılmakta).

⁴⁸ Bu manastırın da 4. yüzyıla âit olduğu ve Simeon, Theodoros adlı kardeşler ile Euphrosina adında bir çoban kızın mağarada Aziz Lukas'ın bir Meryem resmini bulduğu iddia edilir. Manastır 1640 da bir yangından sonra yapılmış ve 1827 de Yunan ayaklanmasında kale olarak vazife görmüştür, bk. K. Baedeker, *Grèce*, s. 324.

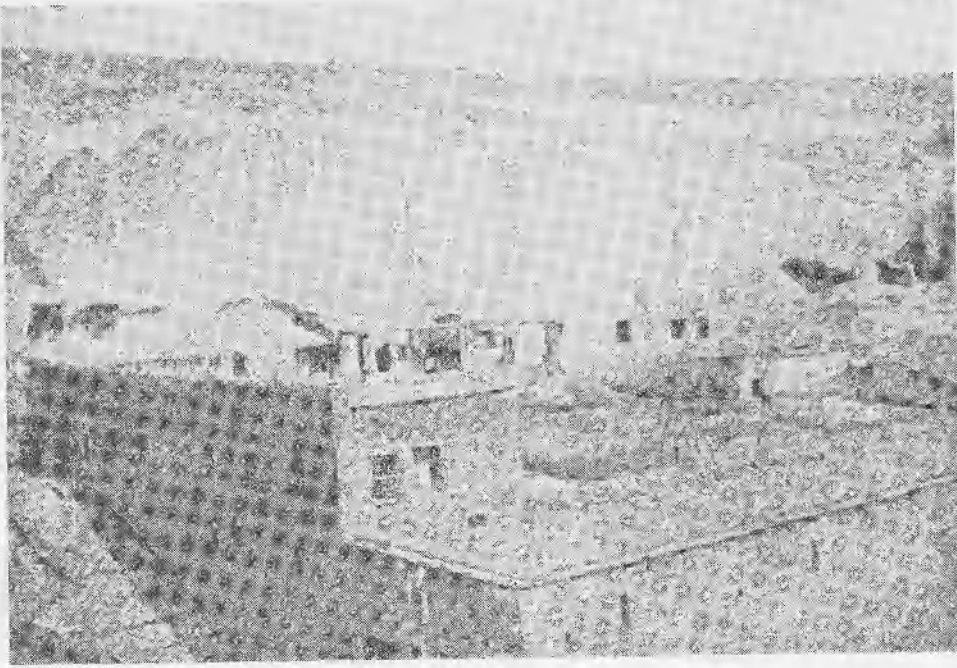
⁴⁹ G. Jeffery, *A description of the historic monuments of Cyprus*, Cyprus 1918, a. 402.

⁵⁰ S. Eyice, *Hommage de Hell ve ressam Jules Laurens, Belleten* xxvii (1963) s. 81, res. 6-9., bu hususda ayrıca daha etraflı bir çalışmamız basılacaktır.

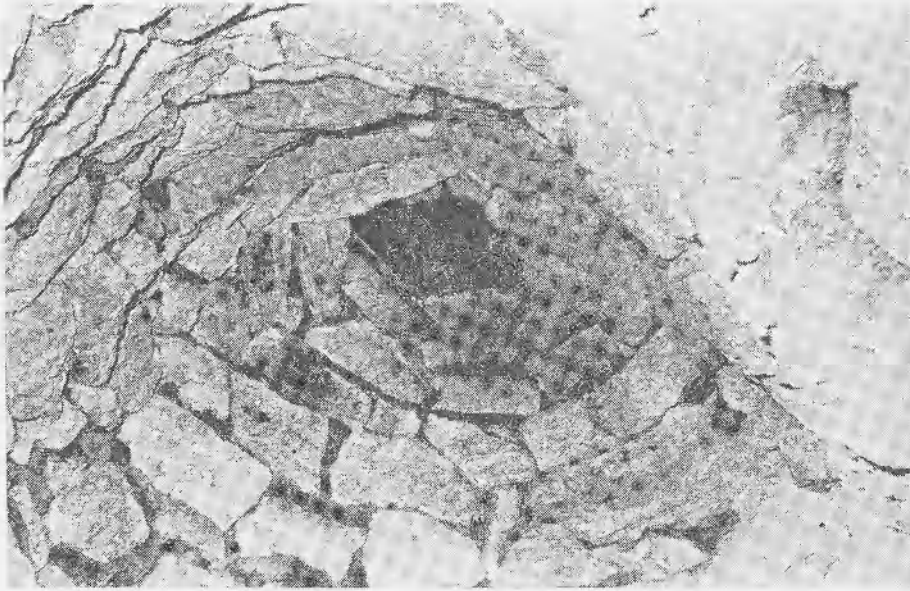
⁵¹ Mevlâna'nın oğlu Sultan Veled'in arapça harfler ile rumca beyitleri olduğu bilinir. Bu hususda kşl. M. Mansuroğlu, *Sultan Veled'in türkçe manzumeleri*, İstanbul 1958, s. 8 not I, (etraflı bibl. ile). Bunlar ilk olarak 1829 da Hammer tarafından tanıtılmışlardır, kşl. K. Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Litteratur*, München 1897, s. 811.

⁵² Anadolu'nun Türk epigrafyasında da rumca yazılı şimdiki halde bir kitabe tesbit olunmuştur. Henüz feth olunan Sinop kalesinin 1215 (H. 612) tarihli tevsi kitabeleri arasında bir tanesi hem arabca hem rumcadır, bk. E. Blochet, *Notes sur quatre inscriptions arabes d'Asie Mineure, Revue semitique d'épigraphie et d'histoire*, VI (1898) s. 75; M. Ş. Ülkütaşır, *Sinop'ta Selçukliler zamanına ait tarihî eserler, T. Tarih, Arkeologiya ve Et. Dergisi*, V (1949) s. 125.

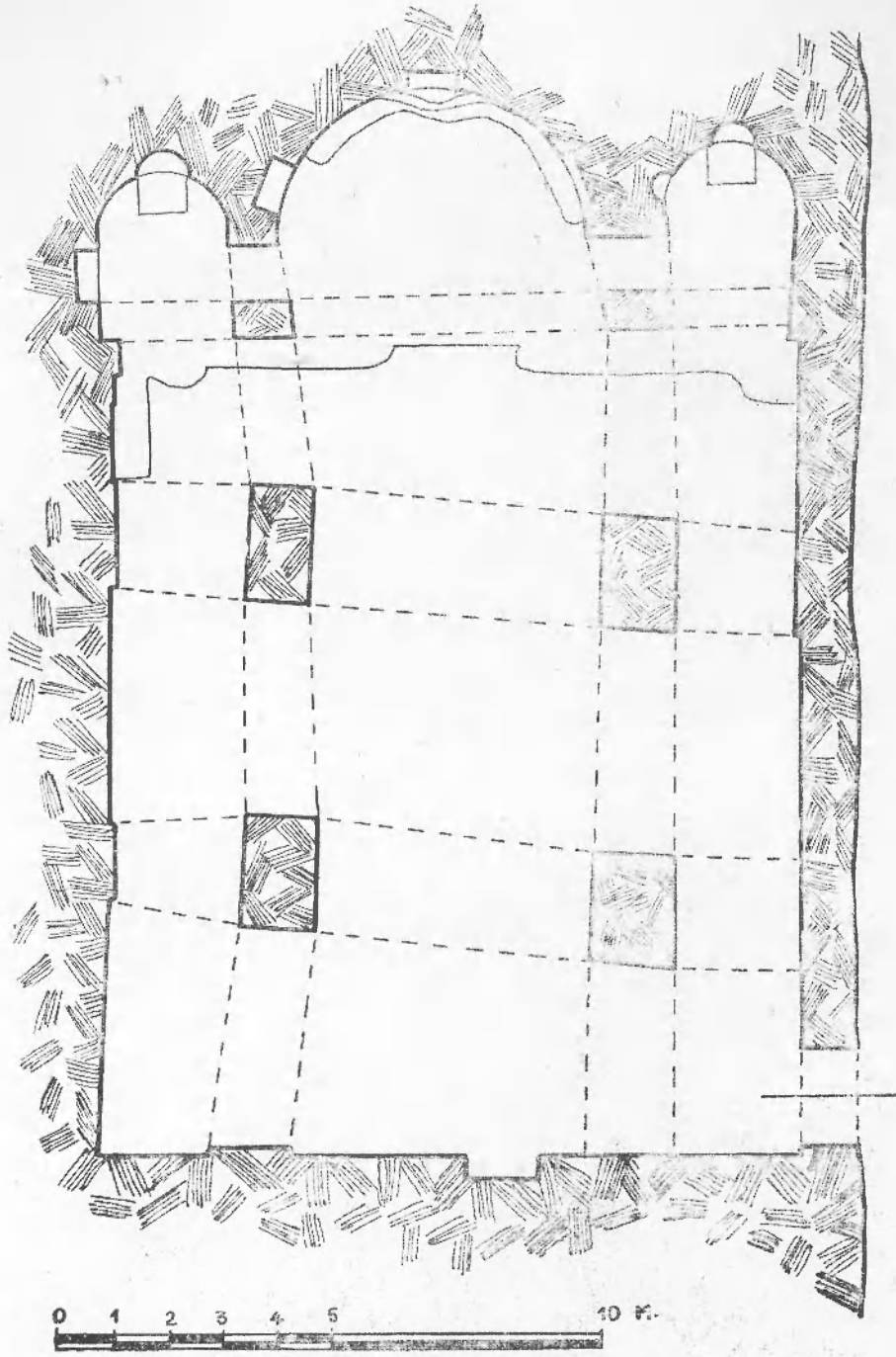
⁵³ Vaktiyle Anadolu ortodoksluğunun yok oluşunu Selçuklulara bağlamak gayesiyle yazılan ve bir doktora tezi olmasına rağmen altmış yıldır sık sık referans gösterilen A. H. Wachter, *Der Verfall des Griechentums in Kleinasien im XIV. Jahrhundert*, (Jena Üni. Doktora tezi) Leipzig 1902, Anadolu'da Türk-hristiyan münasebetleri hakkında maalesef çok yanlış fikirler vermektedir. Bu mesele hak. yeni bir araştırma, O. Turan, *Les souverains seldjoukides et leurs sujets non-musulmans, Studia Islamica* I (1953) s. 65-100. Bu yazıda Selçuklu hoşgörülüğü, hristiyanlığın Türk idaresindeki serbestliği ortaya konulur.

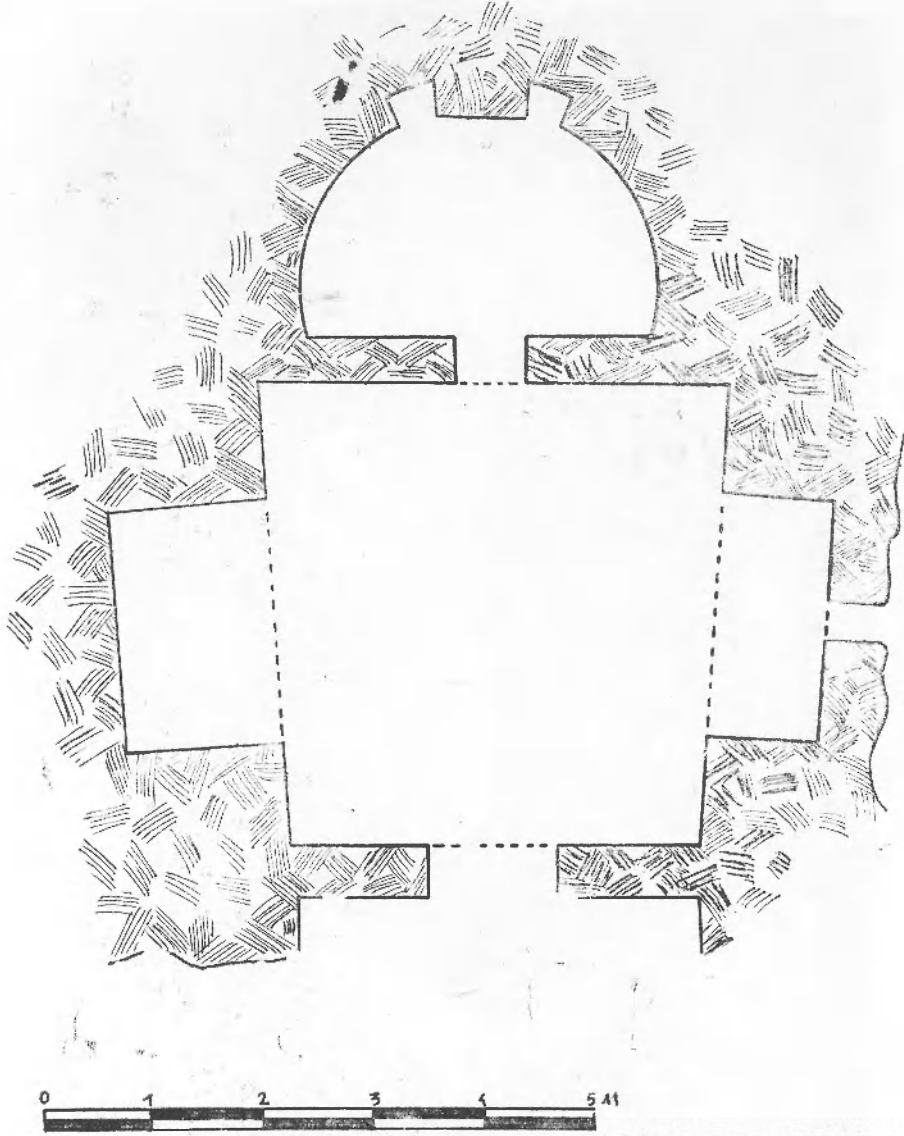
1. Akmanastır'ın eski bir fotoğrafı (Hasluck'dan)

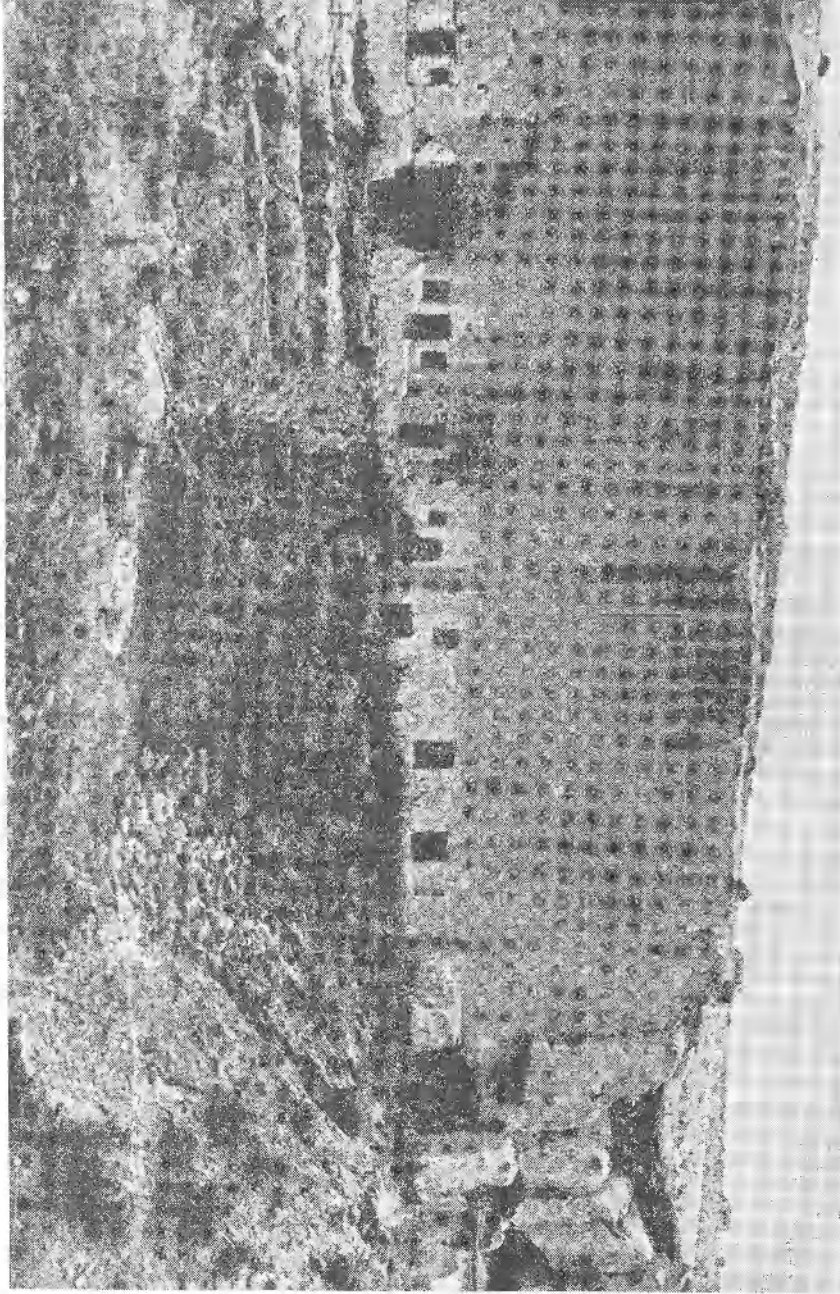
2. İçinde Mevlâna'nın kaldığı ayazmanın kubbesi
[Fotoğraflar Asistanım Bn. Yıldız Demiriz ve öğrencim Ceng'z Sezer tarafından çekilmiştir]

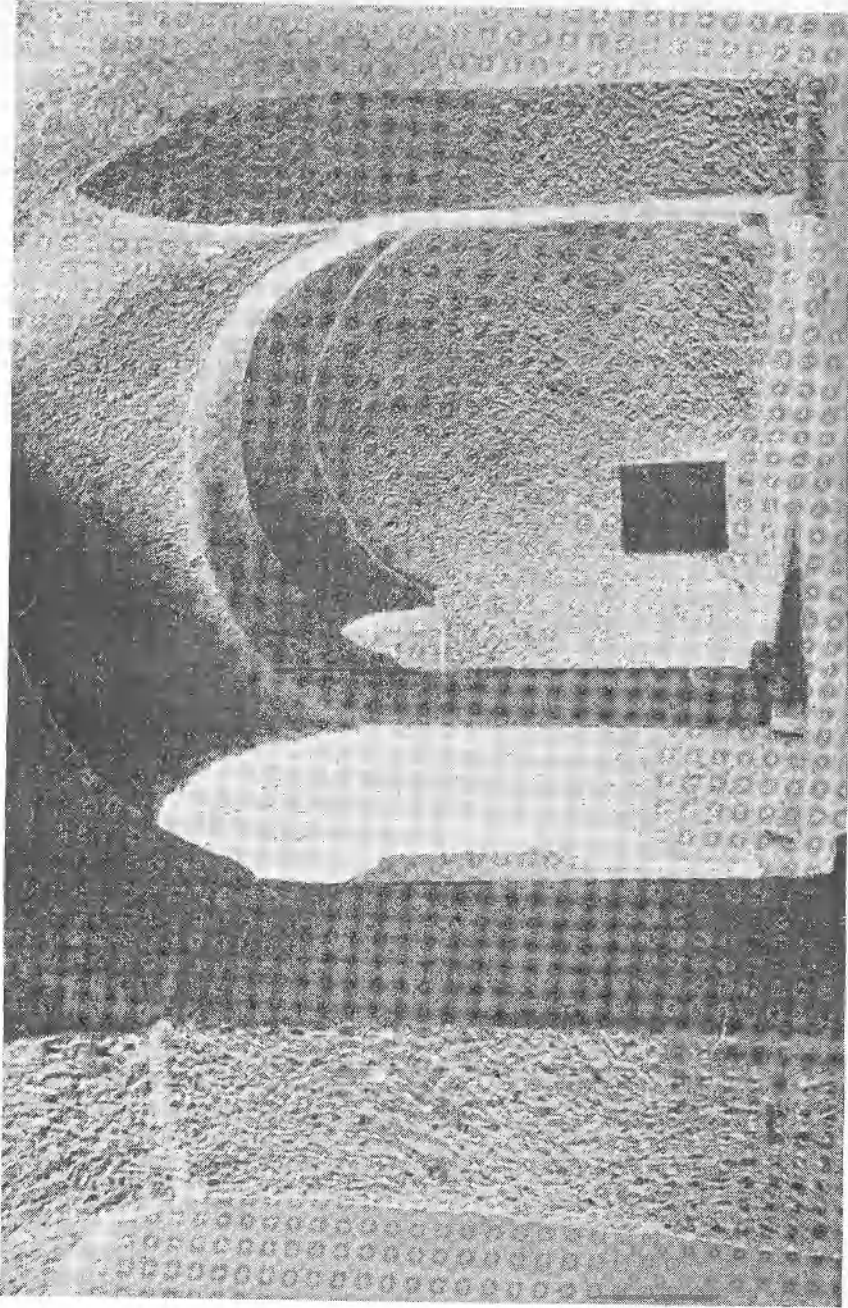
3. Kayadan oyulmuş kilisenin plâni.
(Asistan Y. Demiriz tarafından çizilmiştir).

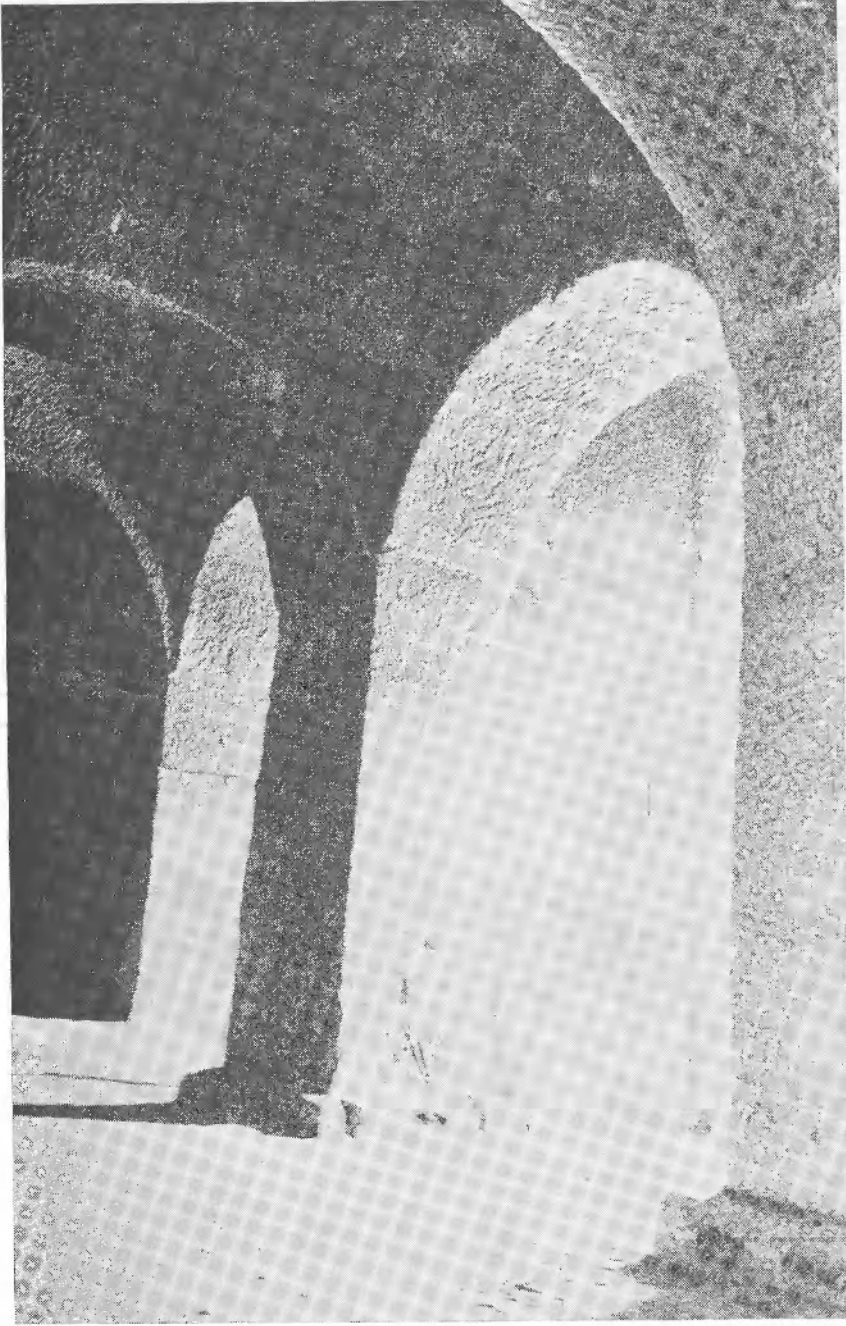
4. Akmanastır'da kayadan oyulmuş şapelin plânı.
(Asistan Y. Demirtz tarafından çizilmiştir).

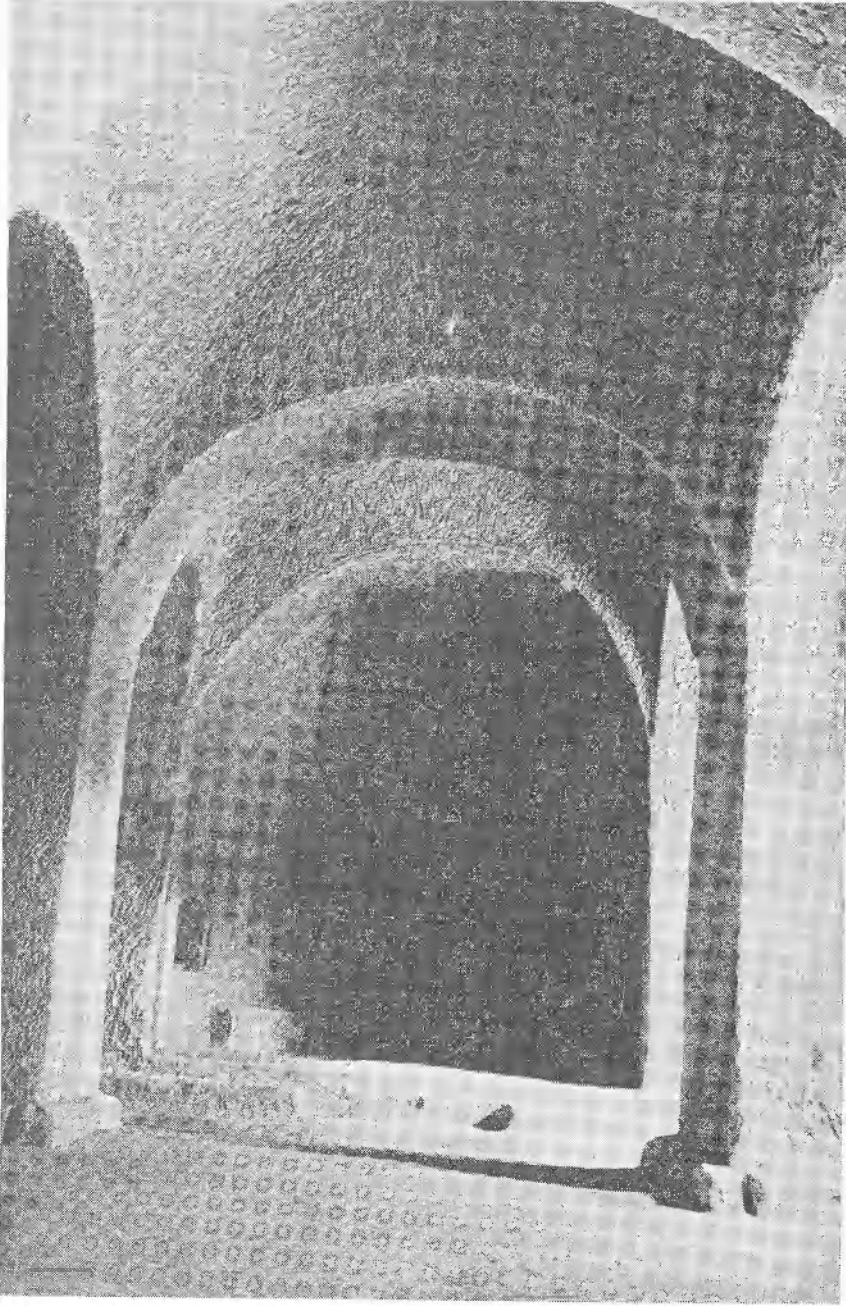
5. Akmanastir'in bugünkü görünüşü.

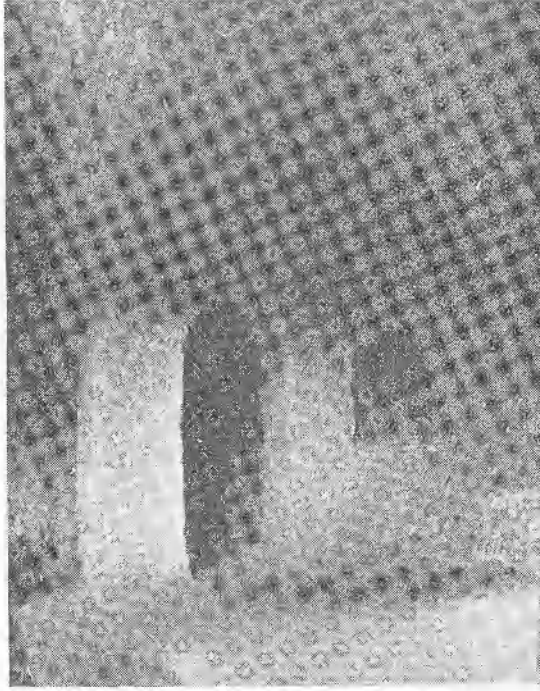
6. Kilisenin içinden bir görünüş.

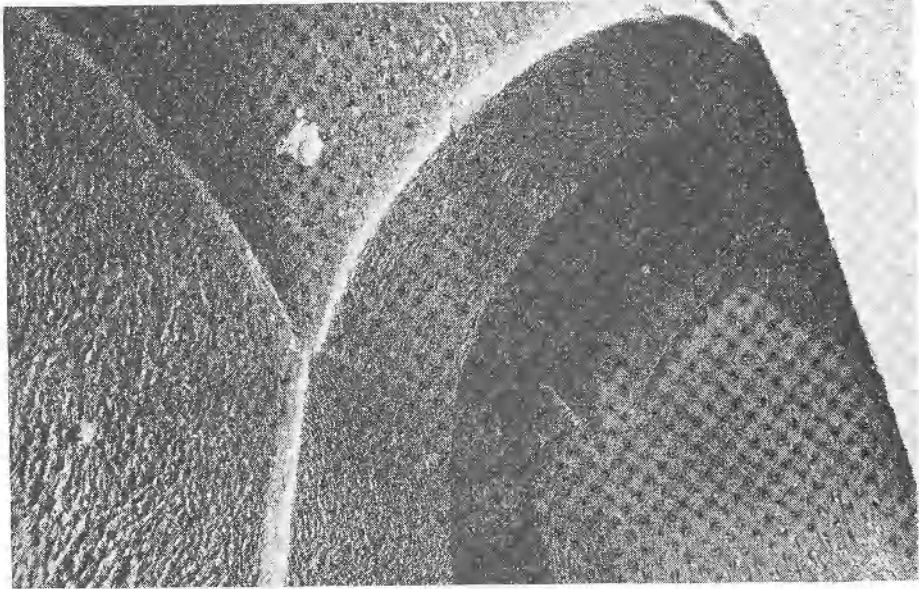
7. Kilisenin iç görünüşü.

8. Kilisenin orta sahnı ve apsis (mibrab) i.

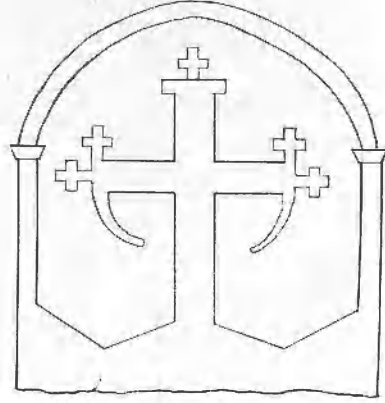
9. Kilisenin apsis'inden yan bölmeye açılan kapı.

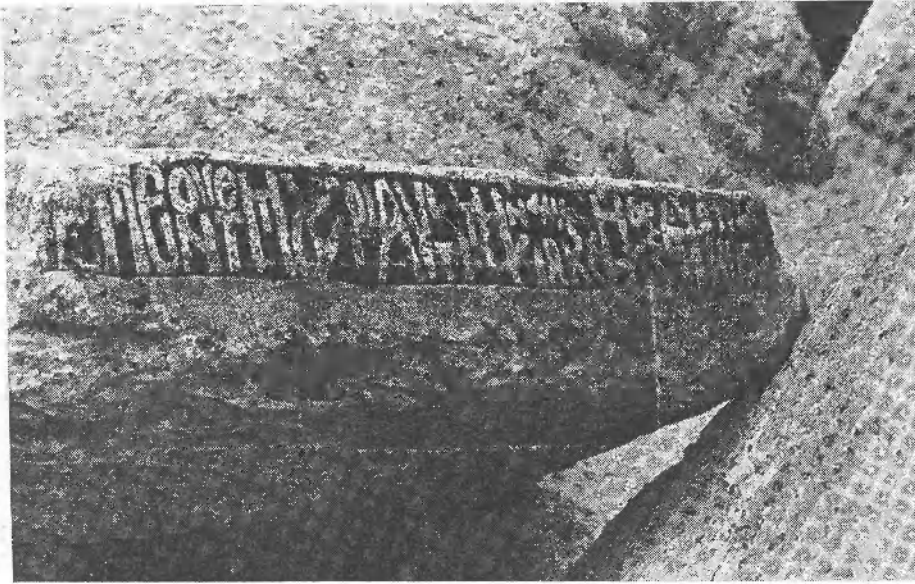
10. Kayadan oyulan kilisenin kemer ve tonozları.

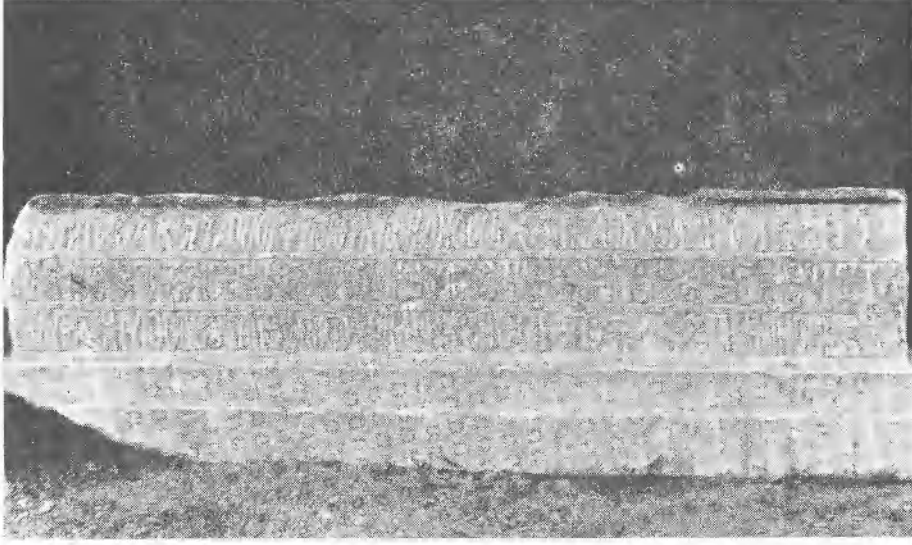
11. Şapelin bölmesi.

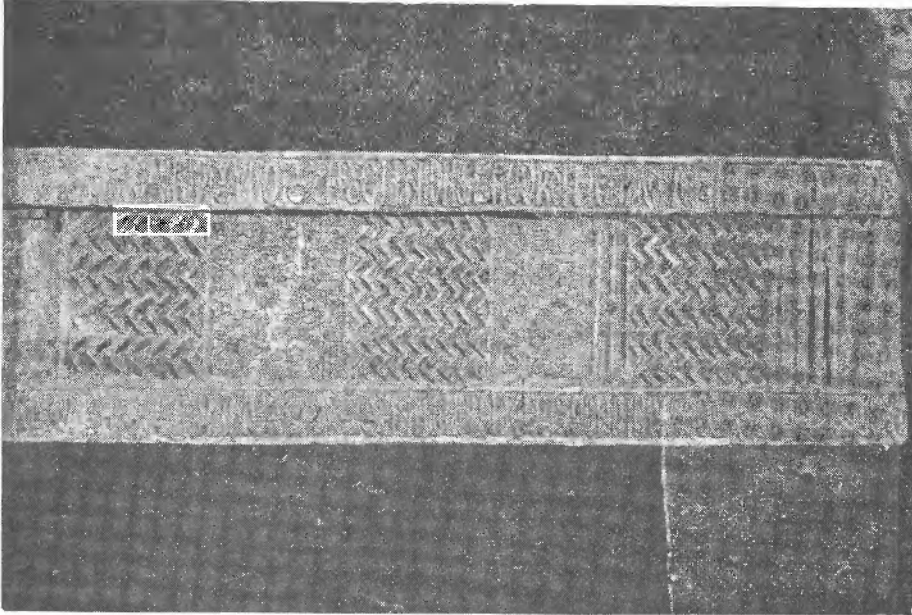
12. Kaya yüzünde görülen haç.

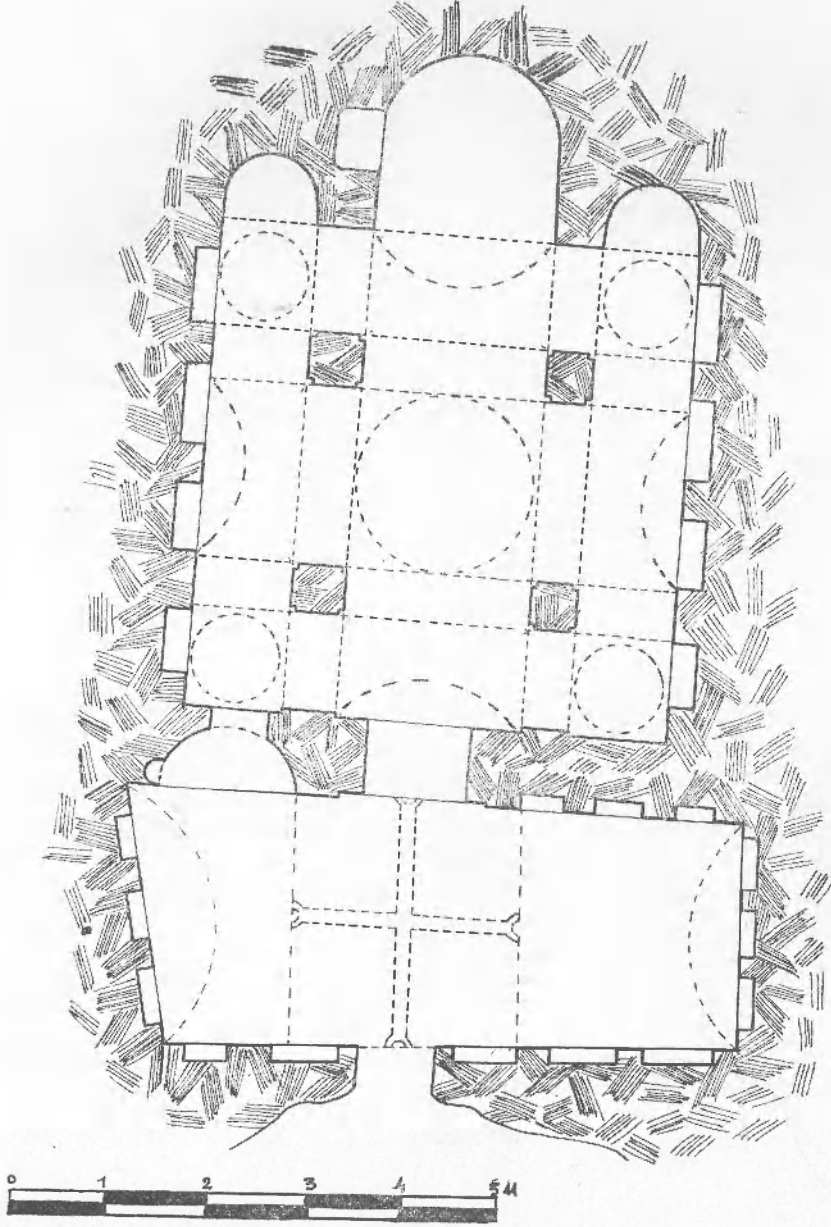
13. Akmanastır'daki mezar kitabelerinden birinin parçası (III. no. lunun).

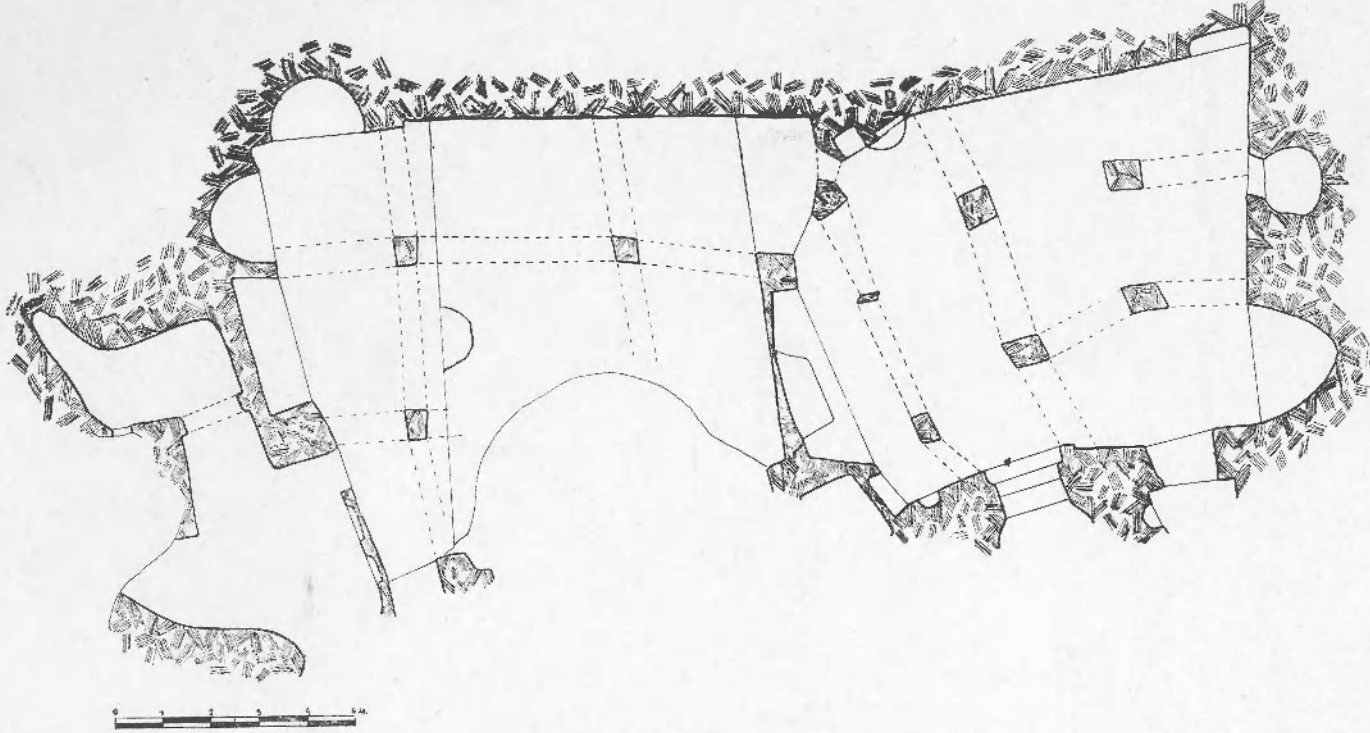
14. Evvelce Akmanastır'da iken Konya müzesine getirilen Mikhael Komnenos (Emir Arslan ?) ın mezar taşı (Kartpostal'dan).

15. Evvelce Akmanastır'da iken Konya müzesine getirilen Nikolaos oğlu Abraam'ın mezar taşı (Kartpostal'dan)

16. Sille'de kayadan oyulmuş bir kilisenin plânı (C. Sezer tarafından çizilmiştir)

17. Sille'de kayadan oyulmuş diğer bir kilise ve müştemilâtı. (C. Sezer tarafından çizilmiştir).